

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

A MOLDVAI CSÁNGÓ MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉBŐL.¹

(Első közlemény.)

Tanulmányom azon az anyagon alapszik, amelyet a moldvai északi csángóknál, Szabófalván, gyűjtöttem; ott a moldvai csángó nyelv legjobban megőrződött az újabb székely befolyástól.

Az anyag kezelése technikai szempontból is nehézségekkel járt. Egyes esetekben t. i. sokszor nehéz — ilyen, egy nyelvjárásról szóló hangtörténeti vizsgálatban — alkalmas támasztó pontot találni, amelyből kiindulva vagy amelyhez hasonlítva az ill. nyelvjárásnak hangtörténete leirandó, mivel a magyar nyelv hangtörténete még nincsen megírva és minthogy a rendelkezésre álló, külön nyelvjárásokból összehozott anyag — hangtörténeti célokra — még egyelőre hézagos és nem igen egyenletes. Kénytelen voltam tehát, szükség esetén, támasztékul alkalmazni azt a több különféle anyagból összeszerkesztett, mesterséges nyelvet, amelyet „köznyelvnek“ szoktunk nevezni. Szerencsére a moldvai csángó nyelvjárás tetemesen eltér a köznyelvtől, és így tárgyalni való tények akkor sem fognak hiányozni ha az említett szempontból kezeljük anyagunkat. Mindamellett mégis talán magam éreztem legjobban ezen eljárás mód gyöngye oldalait.

Észrevételeimet két csoportba rendeztem. Az elsőben azon eseteket fejtegetem, amelyekben kimutathatni valamely eredetibb hangállapotot, más szóval: az észrevehető hangváltozásokat, akár a moldvai csángók különválása előtt akár az után történtek; ebből következik, hogy többször más magyar nyelvjárásokat is

¹ Wichmann György dr., az ismert jeles finn nyelvtudós, kb. félévet töltött a moldvai északi csángók között és szorgos kutatásával megoldotta azoknak a föladatoknak egy részét, amelyeket mi is elsősorban tűztünk ki célul, mikor a M. Nyelvtud. Társaság érdekében megindítottuk a mozgalmat. Örömmel üdvözljük W. kutatásainak eredményeit (egy-egy más részüket a NyK.-ben s a MNy.-ben teszi közzé). Az itt közölt rész már a múlt év október havában rendelkezésünkre állott, de nyomdai akadályok miatt csak most jelenhet meg. — Ami az alkalmazott FUF-féle hangjelölést illeti, a Nyr. egyéb cikkeiben egyelőre nem fogjuk követni.

A szerk.

érintünk, amennyiben ezek megegyeznek (esetleg: ellentétben állnak) a moldvai csángó nyelvvel. A második csoportban tárgyalom azokat az eseteket, amelyeknél, részemről, nem tudtam kimutatni korábbi (magyar) hangállapotot, amelyekben tehát nyelvjárásunk vagy világosan régiebb, vagy pedig talán ugyanolyan régi, de mindamellett különböző állásponton van az u. n. köznyelvtől és a vele megegyező nyelvjárásoktól.

A csángó hangok átírására a nyelvészek körében közismert FUF.-féle átírási módszert alkalmaztam.¹ Ennek bővebb magyarázata ezen a helyen fölösleges, de egynéhány jelölésünket alkalmas lesz talán a legközelebb megfelelő, eddig szokásos jelöléssel megmagyarázni. Így tehát Sz.² $a = \grave{a}$, Sz. $\bar{a}_\wedge = \acute{a}$, Sz. $\grave{a} = a$, Sz. $\bar{o}_\wedge = \acute{o}$ (Sz. $o_\wedge = a$ megfelelő rövid o -hang), Sz. $\bar{o}_\wedge = \acute{o}$, Sz. $e = \acute{e}$ (Sz. $\bar{e} = a$ megfelelő hosszú e -hang), Sz. $\bar{e}_\wedge = \acute{e}$ ($\acute{e}_\wedge$), Sz. $\varepsilon = e$. Külön megjegyzendők ε és i . Az előbbi úgy képződik, hogy úgy a nyelv, mint az ajkak visszahúzódnak a nyugvó állapotból, a nyelv mintegy annyira, mint az o -nál, az ajkak, mint az e - vagy ε -nél (körülbelül úgy képződik az oláh $\bar{a}$ is). Az i hang képződésmódja ugyanaz, csakhogy a nyelv és az ajkak egy "fokkal" hátrább húzódnak vissza, a nyelv körülbelül annyira mint az u -nál, az ajkak mint az i -nél (ilyenformán képződik az oláh $\hat{a}$, $\hat{i}$ is). — A mássalhangzók jelölésénél megjegyzendő, hogy Sz. $s = sz$, $\check{s} = s$ és Sz. $\check{s}' =$ jésített s (a megfelelő zöngés mássalhangzók: z , $\acute{z}$ és $\check{z}'$); $\check{s}' =$ jésített cs hang. A többire vonatkozólag l. Fin-nisch-ugrische Forschungen 1:15—52. és Szinnyei, Magyar nyelv-hasonlítás³ 16—9.

I.

1. $*\acute{a} > a$.

Visszaható asszimiláció útján $\acute{a}$ a -vá változott a következő szavakban: Sz. $ak\bar{a}_\wedge ts$, $bal\bar{a}_\wedge z$ ebben: $\bar{o}_\wedge ld\grave{a}l-b$. 'egy vizibogár', $bar\bar{a}_\wedge lt$ 'barát', $bar\bar{a}_\wedge \check{s}'\bar{a}_\wedge g$, $dar\bar{a}_\wedge z$ [$dar\bar{a}_\wedge st$, $dar\bar{a}_\wedge z\acute{a}k$] 'darázs', $fa'rs\bar{a}_\wedge vk$ 'farsang', $fa'rg\bar{a}_\wedge \check{s}'$ 'forgács', $kal\bar{a}_\wedge k\acute{a}$, $kal\bar{a}_\wedge n$ [$kal\bar{a}_\wedge nt$, $kal\bar{a}_\wedge n\acute{a}k$], $kal\bar{a}_\wedge s$ ["kalász"] 'kalász szálkája', $kal\bar{a}_\wedge \check{s}'$ 'kalács', $kapt\bar{a}_\wedge r$ ["kaptár"] 'méh-köpü fedője', $kar\bar{a}_\wedge \check{s}'\acute{a}n$, $pat\bar{a}_\wedge nt$, $par\bar{a}_\wedge z\acute{e}$ 'parázs', $rak\bar{a}_\wedge s$ 'rakás (haufen, stoss, stapel)', $sak\bar{a}_\wedge ll$, $sam\bar{a}_\wedge r$

¹ A hosszú mássalhangzókat mégis, nyomdai okokból, kettősírással, és az u. n. „durvább átírást“ ritkított kurzívval jelöltem.

² Sz. = Szabófalva.

[*samā_^rt*, *samārāk*], *talā_^l*, *talā_^n*, *tanā_^š'* 'tanács', *tatā_^r*, *vasā_^rnāp*.

Ellenben a következőkben az *ā* nem hasonult át: *ālā_^* 'alá' [v. ö. *ālāt*, *ā'lsō_^* stb.], *fārāgā_^s* 'faragás' [v. ö. *fārāg*], *gāzdā_^tlānn* [v. ö. *gāzdā*], *hālā_^s* [v. ö. *hāl*, *hālāk* stb.], *hālā_^l* [v. ö. *hāl*-], *hāsnā_^l* [v. ö. *hāsnāss*], *kāpā_^ss*, *kāpā_^l* [v. ö. *kāpā*], *kāsūl* [v. ö. *kāsā*], *mādā_^r* [*mādārāk*, *mādārā_^z*], *māgā_^rā* [v. ö. *māgāmrā* stb.], *mārā_^s* [v. ö. *mār* stb.], *pādā_^s* ["padlás" 'padló' [v. ö. *pādāl* 'padlóz'], *rākā_^s* 'rakás (das legen, das stellen, das setzen)' [v. ö. *rāk* stb.], *vādā_^z* [v. ö. *vād* stb.].

Ha összehasonlítjuk ezen két szócsoportot egymással, könnyen észrevevessük, hogy csak ott találunk *a*-t *ā* helyett, ahol a következő szótag *ā_^*-ja — ha úgy szabad mondanom — állandó az illető szóban és családjában. Ellenben ahol a következő szótag *ā_^*-ja nem állandó, hanem váltakozhatik — vagy ugyanabban a szóban vagy a családjának tagjaiban — más hangokkal, ott az *ā* megmaradt.

Tanulságos példák a *fa'rgā_^š'* 'forgács' [Molnár Albertnál is: *fargác*z, NySz.] és Sz. *rākā_^s* 'rakás (haufen, stoss, stapel)' szavak Sz. *fārāgā_^s* 'faragás' és Sz. *rākā_^s* 'rakás (das legen, das stellen, das setzen)' mellett: az előbbieken az *ā_^* állandónak tekinthető, mert a beszélő már nem érzi összefüggésüket a *fārāg* és *rāk* szavakkal.

Hogy a szóbanforgó hanghasonulás a moldvai csángó nyelvben is megvan, arról már Szarvas Nyr. 3:49—50. megemlékezett, és későbbben még Munkácsi Nyr. 9:484. és Rubinyi Nyr. 30:59—60. Azonban az ő szavaikból és felhozott példáikból is kiténik, hogy *a* (*ā*) helyett mindig *ā* (*a*)-t találunk, ha a következő szótagban *ā* (*ā_^*) van, akár "állandó" ez, akár nem (tehát pl. *kāpāl*, de *kāpa*; *kāsā_^l*, de *kāsza*, stb.). Mivel a dolog az északi csángóknál mégsem áll így, azt kell következtetnem, hogy az ő megállapításuk csak valamelyik déli nyelvjárásra vonatkozik, habár Munkácsi és Rubinyi, akik az északi nyelvjárássterületet is kutatták, erről nem tesznek külön említést.¹

¹ A déli nyelvjárásokról csak egy kis, egy pár órai beszélgetés alatt fölirott, főképpen az ered. **fš'*, *š és *ž hangokra vonatkozó szójegyzékem van. Ebben, sajnos, csak egy pár olyan példa van, amely a szóbanforgó kérdést megvilágíthatja, de ezekből is látnivaló, hogy a dolog nem áll egyformán a déli csángóknál: Z s ó s z e n b ó l (Szereten tul): *kalūš'*, *karbūš'*,

Az $a-\bar{a}$ hasonulás még a marosszéki nyelvjárásban, az u. n. nyugati székelységhez tartozó kereszteri, sóvidéki és havasalji nyelvjárásokban és még a Halmágyi nyelvjárászigeten¹ is előfordul (l. Steuer: A székely nyelv hangjai 5. l., Balassa: A magy. nyelvjárások 101, 102—3., 105., 111. l. és különösen Horger: NyFüz. 13:24—6, Nyr. 33:447—8, NyK. 31:378, 423.² Továbbá találkozunk vele még Felső Örvidekén (Vas megyének északnyugati részében), amelynek népéről “a helybeli értelmiség azt tartja hogy székely eredetű” (l. Varga Ignác: NyFüz. 9:6., 7.), Vág-Királyfán egy nyitra-

‘korbács’, *kar̄_Λš'on*, *par̄_Λž̄_Λ*, de: *iḡ_Λšš̄_Λg* (v. ö. *iḡ_Λz*); Luzzi-Kalagorból (Szereten innen): *kol̄_Λš*, *korb̄_Λš* ‘korbács’, *kor̄_Λšon*, *por̄_Λž̄_Λ*, *kop̄_Λl̄_Λ*, de: *iḡ_Λšš̄_Λg*. A zsószeni példák tehát arra mutatnak, hogy az $a-\bar{a}$ hasonulás ott talán olyanféle fokon áll, mint északon. A luzi-kalagori [*kol̄_Λš* (<**kāl̄_Λš*’)-féle] alakokat v. ö. pl. ezekkel: Háromszék: *porázsa*, *vosárnap* MTsz., Udvarhely: *porázsa*, *kobát*, *kolopál* (Steuer: A székely nyelv hangjai 5.), Torda: *csohán*, *kolopács*, *vosárnap* (Viski Károly: NyFüz. 32:16), Balatonfelvidék: *csojjány*, *soláta* (Édes Jenő: NyFüz. 40:8), Göcsej: *borát*, *dorázs*, *korácson*, *porázs*, *vorgánya*, *vosárnap* (de így is: *vörgánya*, *vésárnap*, Kardos Albert: Nyr. 13:254.), Őrség: *borát*, *borázda*, *dorázs*, *vorgánya*, *vosárnap* (de így is: *bérát* stb.) (Könnye Nándor: Nyr. 7:271); v. ö. még a *csalán* szó alakjait a MTsz.-ban. V. ö. Melich: NyK. 35:126. és Gombocz: Tör. jövev. 96, 21. §. Munkácsinál is két idevaló csángó példa található: *kopál* és *porácza* ‘pézn’ (v. ö. *para* ‘pézn’ < oláh *para*), l. Nyr. 9:483, 530. — [Vö. még Horger és Asbóth *Király* című cikkeit a múlt évi Nyr.-ben. — *A szerk.*

¹ A halmágyi $\bar{a}$ hangot tárgyalván Horger többek közt ezt mondja: „Az $\bar{a}$ -nak ilyen asszimiláló hatása már Kriza nyomán ismeretes a székelységből, de hogy még az [ajakműködéssel képzett] $\acute{a}$ -nak is, mely pedig már nagyon közel áll az $\bar{a}$ -hoz, ilyen asszimiláló ereje van, arról eddig még nem volt tudomásunk, s ebben a tekintetben Halmágy egyelőre magára áll.” (l. NyK. 31:378). — Nézetem szerint az $\acute{a}$ -nak itt nincsen asszimiláló ereje, hanem az elődjének volt valamikor ez az ereje és az eredménye, az $\bar{a}$, megmaradt még azután is, miután maga az asszimiláló $\bar{a}$ $\acute{a}$ -vá változott. Tehát: az $a > \bar{a}$ hangváltozás az $\bar{a} > \acute{a}$ változáznál korábbi. (*Halmágyon minden köznyelvi $\bar{a}$ helyén ajakműködéssel képzett $\acute{a}$ hangot ejtenek.“ I. h. 379. l.)

² Steuer Nyr. 22:213 szerint hasonulás útján keletkezett $\bar{a}$ hang a keleti székely *Alcsikban* is „h a l l h a t ó”, Horger NyK. 31:423. azonban azt mondja, hogy “ $\bar{a}$ hangnak az előtte álló a -ra se Gyergyóban, se Szentdomokos vidékén, se sehoh az egész megye területén asszimiláló hatása nincsen”. Vajjon honnan találta ki Steuer azt az alcik $\bar{a}$ -t? Hátha Alcsikban is úgy van, mint az északi moldv. csángóknál, t. i. hogy az $a-\bar{a}$ hangviszony csak egyes szavakban maradt meg?

vidéki palóc nyelvújrásban (l. Szűcs István: NyFüz. 20:4)¹ és még Bajmokon Bács megyében is (l. Balassa: A magy. nyelvújrások 63., 111. l.). A szóbanforgó hangjelenség tehát nem különleges székely sajátosság.

Eredetileg természetesen úgy az "állandó", mint a "nem állandó" $\bar{a}_\wedge$ -nak visszaható asszimiláló ereje volt (*kapa* ~ *kápál*, *kasza* ~ *kászál* stb.), mint a hogy áll a dolog, az irodalomban található adatokból ítélve, az említett magyarországi nyelvújrásokban még most is. A moldvai északi csángó nyelvújrásban általánosítás az *á* javára ott történt, ahol az $\bar{a}_\wedge$ nem volt "állandó" (**kápá* ~ **kapā_\wedge l* > *kápá* ~ *kápā_\wedge l*, **hál* ~ **halā_\wedge s* > *hál* ~ *hālā_\wedge s*, stb.) és így az *a*— $\bar{a}_\wedge$ hangviszony csak ott maradhatott meg, ahol az $\bar{a}_\wedge$ állandó volt.

Az *a*— $\bar{a}_\wedge$ hasonulásról beszélvén Szarvas Nyr. 3:50. többek közt ezt is mondja: "E visszahatás a csángó népnél oly nagy erőben él, hogy néha az *á*-t *ë*-re változtatja" és példának ezeket említi: *ëpám*, *këszálni*, *këpálunk*. Rubinyi szerint is a csángó *á* hang "gyakran átcsap a zárt *ë*-be: — — — *bëját*, *hëmëräbb*, *tënács*, *tëtär*, *ëpám*." Ezek az adatok valószínűleg a déli nyelvújrásokból valók, mert Szabófalván ilyenféle alakokat nem hallottam.

A *tëhät* szó fejtegetésénél Volf György Nyr. 3:8. az *ë* hangot korábbi *á*-ból keletkezettnek magyarázza. Ezt avval okolja meg, hogy "a zárt *á*-ból igen könnyü — — az átmenet a zárt *ë*-re; mint ennek világos példáját látjuk az aldunai *väsárnap*, *vësárnap* szóban s a moldvai csángóknál, a hol egyként hallhatók: *ápám*, *kászál*, és *ëpám*, *këszál* [utalás a Szarvas fönt említett csángó cikkére]." Hogy *väsárnap* ~ *vësárnap* szóban az *á* hang a korábbi és az *ë* a későbbi, az kétségtelen (v. ö. *väsár*); tehát *á*—*á* > *ë*—*á*. A *vësárnap* alak különösen Dunántúl nagyon elterjedt. Ugyanott (ritkábban egyebütt is) az *ë*—*á* hangviszony *a*—*á* helyett más szavakban is előfordul; mégis megjegyzendő, hogy ezekben *ë*-re legtöbbsnyire *r* következik, pl. *bërát* Vas m. Örség | *bërázda* Répce mell., Zala m. Kővágó-Örs, Rév-Fülöp, Örség, Veszprém m., MTsz.; Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), Bakonjalja (NyFüz. 34:12), *bërázdo* Sopron m. Horpács, MTsz., Kemenesalja (NyFüz. 33:9), Pápa vid.

¹ Így még Mészáros Gyula értesítése szerint az alsó Csallóközben Ekecsen és hallomása szerint a felső Csallóköz sok községében. A szerk.

(NyFüz. 17:9) | *dérázs* Vas m. Őrség, MTsz., Debrecen (Oláh Gábor NyFüz. 26:6) | *egy-eránjos* Pápa vid. (NyFüz. 17:9) | *gerád* Orosháza, *geráda* Debrecen, *gerágya* Nagy-Kálló, *gerádgya* Kisujszállás | *gerádic*s Pápa vid. (NyFüz. 17:9.) | *gerázda* Rábaköz | *herákol* Vas m. Kemenesalja | *hērkal* Pozsony m. Deáki, Mátyusfölde | *keleráb* Nagy-Becskerek | *pērántyás* Vas m. Őrség, Zala m. Dobronak | *pērányi*, *perányi* Göcsej | (v. ö. *pirányi* Székelyföld, Udvarhely m., Homoród vid., Háromszék m.) | *pērázna*, *perázna* Rábaköz, Göcsej MTsz. | *sērágja* Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8), *sēráglo* Bakonyalja (NyFüz. 34:12), Pápa vid., Kemenesalja (NyFüz. 17:9., 33:9), v. ö. még MTsz. | *tēráta* Somogy m., *tēráto* Rába mell. | *věrgánya* Vas m. Őrség, Göcsej, Sümeg vid., MTsz., Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), *věrgányo* Répce mell., Vas m. Német-Gencs, MTsz., Kemenesalja (NyFüz. 33:9) | *vēsárnap*, *vesárnap* Mátyusfölde, Soprony m. Répce mell., Soprony m. Horpács, Vas m. Őrség, Zala m. Dergecs, Göcsej, Veszprém m. Csetény, Veszprém, Tolna m. Felső-Pél, Szabatonai puszta, MTsz., Balatonfelvid. (NyFüz. 40:8.), Pápa vid., Kemenesalja (NyFüz. 17:9., 33:9.), *vēsárnap* Rábaköz, Beő-Sárkány, Répce mell., Mosony m. Lébény-Sz.-Miklós, Zala m. Gelse és vid., MTsz., Bakonalja (NyFüz. 32:12) | *zsěláta* 'saláta' Vas m. Őrség, MTsz. [ezek mellett előfordul *vosárnap*-féle *o*-alakokról v. ö. fönt 196. l.]

Ha — a mint igen valószínű — az *ě* hang elődje, a fönt említett és hasonló esetekben, *á* volt, akkor itt is, a Dunántúl, a régi *a—ā*_λ (*á—á*) hasonulás nyomára akadtunk. Ez is arra mutatna, hogy ezen hasonulás régebben sokkal általánosabb volt, mint most. Igen valószínűnek tartom tehát Szinnyeinek azt a véleményét, hogy az *a—ā*_λ illeszkedés az Árpád-kori irodalmi nyelvben is visszatükröződik olyanféle esetekben, mint pl. *halal* HB, *Palasth* 1232, *Halasc* 1245 ['halál', 'palást', 'halász'], amelyekben az első szótagbeli *a*-hang következetesen *a* betűvel van jelölve (l. Nyr. 24:153.).¹

¹ Nézetem szerint nagyon valószínű, hogy a *gyěrtya* és *gyěrtyán* szavakban is eredetibb *á*-ból fejlődött az *ě* hang. Az előbbiben az eredeti viszony ilyen lehetett: **gyartya* ~ **gyártyát*, későbbben (Dunántúl?): **gyartya* ~ *gyěrtyát*, amiből aztán — per analogiam — *gyěrtya* ~ *gyěrtyát*. Nyelvjárásiilag most is *a*-alakok fordulnak elő: *gyartya* Beszterce-Naszód m. Zselyk, Maros-Torda m. Maros-Bükkös, Székelyföld, MTsz.

2. *a > *ā*.

“Hangátvetés” következtében **miń.dʒajā.ian* (<**mind-nū.ian*) helyett azt mondják Sz. *miń.dʒajā.n* ‘mindnyájan’. Valószínű, hogy a hangsúly változott meg előbb és azután következett a megnyiségi változás is: **mi:nd-nū.ian* > **mi:ndnū.ian* > *mi:n.dʒajā.n*.

3. *a > *o*.

Ha az első (azaz: a főhangsúlyos) szótagban (ill. az első és a közvetlen következő szótagokban) rövid *o* van, akkor az első szótag (ill. az első és a közvetlen következő szótagok) után közvetlen következő szótag (ill. szótagok) eredeti *a*-ja mindig *o*-vá hasonult át.

Példák: Sz. *bod.zo* ‘bodza’ (tárgyeset: *bod.zū.t*), *bogorok* — *bogorokot* — *bogorom* — *bogoro* — *bogorotok* (alanyeset: *bogū.r*), *bogoroš'ko* ‘bogaracska’, *bokkont* (<*bokkant) [“bakkant”] ‘kopogtat’, *boro* v. *bo'rjo* ‘bora’ (*bo'r* ‘bor’), *dorgo* ‘donga’,

[az *o*-alakok is főképen székelyföldiek, l. MTsz.] Érdekes, hogy éppen Dunántúl *ē*-alakok vannak: *gyertya*, *gyërgya* Vas m. Őrség, *gyërtya* Somogy m. Ádánd, *gyërca* Vas m. Őri-Sziget, MTsz., *gyërtya* Bakon-alja (Horváth Endre: NyFüz. 34:79). Hogy az első szótagban *a* az eredeti, arra mutatnak ezen jövevényszó török megfelelői is: csuv. *šorda*, *šurda* (<*šarda, v. ő. cser. *sarta*), alt. *jarta* stb. l. Gombocz: Tör. jövev. 47. — Épen úgy mint a *gyërtya*, keletkezhetett az őrségi (Vas m.) és göcseji *vërga* ‘varga’ is.

A *gyërtyán* szónak is *a*-féle alakváltozatai vannak Székelyföldön, v. ő. *gyartyánfa* Székelyföld, MTsz. [dunántúli adat MTsz.-ban nincsen]; úgyszintén a régebbi irodalomban (l. OklSz.): 1270/1280: *Gyartan* [olv. *gyártyán*, v. ő. fönt], 1291: *Gyartyanos*, 1322: *Gyartianfa*, 1356: *Gyartyanfa*, 1402: *Gyarthyanag*.²

²Miután a fentebbi már meg volt írva, megkaptam a Nyelvőr novemberi füzetét, amelyben (Nyr. 36:410—5.) Horger a *király* (<*kërály*) szót egészen helyesen föltételezhető *karál-ból magyarázza, hivatkozván a följebb említett *bërát* (<*barát*)-féle alakokra. A *karál > *király* fejlődése útját mégis másképen fogom föl. Horger így magyarázza: “Az *ā* asszimiláló hatása következtében ebből [t. i. *karál-ból] *káral alak akart [?] fejlődni, de mivel az *ā* hang az illető nyelvjárás hangrendszerében szokatlan volt, csak a *kërál* alak fejlődött ki, s ebből keletkezett aztán *ē* > *i* hangváltozással — — — a *király*”. Mint már fentebbi soraimból kiténik, osztozom Volf György véleményében, t. i. hogy az *ē* legközelebb az *ā*-ból keletkezett (és nem egyenesen az *a*-ból); eszerint tehát a fejlődés ez volt: *karál > *káral > *kërály*, > *király*. Ezen szó valamelyik — hogy úgy mondjam — *ē*-*ā* (ill. *i*-*ā*) nyelvjárásból került az irodalmi és hivatalos nyelvbe és, mint hatalmas kulturszó könnyen kiszorította az *ā*-*ā*féle alakokat.

doptom 'dobtam', *dosko*, *djo'rtjo*, *fogotlonn* 'fogatlan', *fokoimo* (< *fok-hâimâ) 'fokhagyma', *mo'rzo* 'morzsa', *odo*, *onnot* || Sz.: *dolognok* 'dolognak', *bontottom*, *borgo'ltom* 'gomboltam', *borozgot*, *borotvo* (de: *borotvâ_^t*), *boronno* (de: *boronnâ_^t*), *molomoška* 'malmocska' [*molom* 'malom'], *poroo_š'olot* 'parancsolat' [*poroo_š'o'l* 'parancsol']; [ellenben pl. Sz.: *kosâ_^rkâ*, *rô_^kâ*, *duffânt* 'rácsap', *â_^ru'lgât*, *mozdulâtlânn*, *boš_^â_^nât* 'bocsánat' stb.],

Ide vágó déli csángó példám csak: Luzi-Kal. *ko'rsomâ_^*, Zsós. *ko'rš'emâ_^*, és Luzi-Kal. Zsós. *roždâ_^*, amelyekből mégis látszik már, hogy a szóbanforgó hasonulás legalább az említett falvak nyelvjárásában nem található.

Mivel ezen hasonulás tudtommal a magyarországi nyelvjárásokban nem fordul elő, igen valószínű, hogy a moldv. (északi) csángó nyelv külön fejlődésének az eredménye.

4. *â > *o*.

A következő szavakban az ered. *â* a következő szótag *o*-jához hasonult valószínűleg azért, mert e szavakban az első szótag sokszor elveszti a főhangsúlyát: Sz.: *o'modo*, *omo'do* 'amoda', *o'monnot*, *omo'nnot* 'amonnán', *o'mott*, *omo'tt* 'amott', v. ö. alább Sz. *u'mullân*, *umu'llân* 'amolyan'.

Itt említendő még: Sz. *okko'r* < **akko'r* 'akkor'.

5. *â > *u*.

A Sz. *u'mullân*, *umu'llân* (< **âm-ul'lân*) 'amolyan' szóban az első szótagbeli ered. *â* valószínűleg főhangsúlytalanság miatt hasonult a következő szótagbeli *u*-hoz, épen úgy mint Sz. *omo'do* stb. szavakban (l. fönt) *â* > *o* hasonulás történt.

6. *â > *ε*.

Az első (ill. az első és a második) szótag *â*-ja *ε*-vá változott, ha a következő szótag hangzója *u* volt.

Példák: Sz.: *derukk*, néha: *deru* 'daru' [tárgyes. *derukkât*, néha *derut*, többes alanyes. mindig *derukkâk*], *felu* 'falú' [ellenben *-fâlâ*, pl. *sebu-fâlâ*], *gelemus* (< *gâlâmus) 'nedves göröngy' [v. ö. *galamos* MTsz.], *geluskâ* ["galuska"] 'töltött káposzta', *hemu* 'hamu' [ellenben: *hâmmâs* "hamvas"], *hessu* (< *hâssu < **hâssô_^*, v. ö. *o* > *â* alább) 'hosszú' [ellenben: *hossâ_^râ* 'hosszára'], *hezud* 'hazudik', *kepu* 'kapu', *metulâ* (< *mâtulâ, v. ö. *ma t u l a*

Vas m. Őrség, MTsz.) 'motolla', *pepuš* 'papucs', *sebu-făldă* (< *săbu-făldă < **săbō*_Λ-*făldă*) 'Szabófalva', *sepu* 'szapu, kosáralaku tartó hársfaháncsból', *seru* 'saru, csizma', *sesta* < *s *ăzută*_Λ 's azután'.

Erre az „umlaut“-ra valószínűleg hatással volt azon sok oláh kölcsönzó is, melyeknek hasonló a vokalizmusa, v. ö. pl. Sz.: *keruț,să* (< oláh *căruț*) 'kis szekér', *metuse* (< oláh *matuș ă*) 'nagynéne', *pedură*_Λ*r* (< oláh *pădurar*) 'erdő-őr', *pekură* (< oláh *păcură*) 'szekérkenő', *pepușe* (< oláh *păpușă*) 'bábu', *rebus* (< oláh *răbuș*) 'rovásos fa', *tresură* (< oláh *trăsură*) 'kocsi', *tsepuse* (< oláh *țepușă*) 'hegy, hegyes vég'.

Egy pár szóban az *ă* > *ε* hangváltozás akkor is megtörtént, ha a következő szótagban *i* volt: Sz.: *kerikă* 'karika', *merin* 'egy gyomorhaj' [v. ö. *marin* MTsz.], *pezičkădik*, de így is: *păzičkădik* 'siet' [v. ö. *posol* MTsz.], *seriškă* 'kis fehér háziszótt kendő csikos széllel' [v. ö. *sajinka*, *salyinka* MTsz.], *teriș'nă* [a déli-csángó Zsószenban is: *teriș'nă*.] 'tarisznya'. [Ellenben pl. Sz.: *hămiss*, *hăriș'nă*, *tănit*]. — Ide tartozik még Sz. *ăitō*_Λ 'ajtó' is [*ăitō*_Λ mellett].

Itt valószínűleg szintén oláh befolyással is kell számolnunk, v. ö. pl. *ketrăni* (< oláh *cătrăni*) 'kátrányol', *mel'igă* (< oláh *mămăligă*) 'puliszka', *sereș'ikă* (< oláh *săricică*) 'citromsav', *vlă'djikă* (< oláh *vlădică*) 'püspök'.

Világos, hogy az *ă* > *ε* hangváltozás már a csángó nyelv különéletében történt.

7. *ă > *ε*.

Két esetben az eredetibb *ă*-nak a szó végén *ε* felel meg: Sz. *osztovă*_Λ*țe* 'osztováta, esztováta', v. ö. *osztováta* Székelyföld, Háromszék m., Csík m. Csík-Madaras, Udvarhely m. Olasztelek, Maros-Torda m., Kolozs m. Szucsák, MTsz. (szláv eredetű: v. ö. úszl. *statva*, Miklosich: Die slav. Elem., Etym. wbuch).

Sz. *pară*_Λ*ze* 'parázs', v. ö. *părâzsa*, *parâzsa* Székelyföld, Háromszék m., Udvarhely m. Keresztúr, Marosszék, MTsz. (szláv eredetű: v. ö. Miklosich: Die slav. Elem., Ásbóth: Nyr. 25: 373).

Elég különös ez a hangváltozás, és nem tudom kielégítően megmagyarázni. Lehet, hogy itt valami oláh hatással van dolgunk, de ennek az esetleges hatásnak a kiindulópontja éppen nem világos. Érdeemes talán mégis megemlíteni ilyenféle a moldv. csángó nyelvbe felvett háromtagu oláh szavakat, amelyekben a

magánhangzórendszer ugyanolyan: Sz: *odā₁je* 'szoba' [< oláh *odae*], *postū₁te* 'sor (az aratóknál)' [< oláh *postatā*] | Sz: *kaza₁rme* 'kaszárnya' [< oláh *casarmā*], *matū₁ne* 'rózsakoszoru, olvasó' [< oláh *mātanie*], *zabū₁te* 'zabola' [< oláh *zābalā*]. Nem lehetetlen, hogy a teljesen eloláhosodott csángóság (az "oláh csángók") felvette az [oláh] nyelvébe a [csángó] magyar **ostou₁tā* és **parā₁zā* szavakat ilyen alakban: **ostovatā*, **parazā*, és hogy a magyar csángók visszakölcsönözték ezeket a szavakat. Így volna érthető a szóvégi *-e* az *ostou₁te* és *parā₁ze* szavakban.

(Folytatjuk.)

WICHMANN GYÖRGY

A MELLÉKNÉVI MONDATOK NÉPIES HASZNÁLATA.

— Harmadik közlemény. —

A népies relativ mondatok szórendi sajátosságai.

A népies relativ mondatokban igen érdekes szórendi sajátosságokat találunk. Ezeket aszerint, hogy egyes mondatrészek cserélnek helyet, vagy hogy a relativ mondat megelőzi vagy követi főmondatát, esetleg a főmondat tagjai közé ékelődik: egyszerűeknek nevezzük [ilyenek az inverziók]. Ha azonban a főmondat és a relativ mondat tagjai keverednek, mondat szerkezetek vegyülnek össze [mondatkeveredés, attrakció, mondatvegyülés], akkor összetett szórendi sajátosságokkal van dolgunk.

Egyszerű szórendi jelenségek.

Az inverzió legegyszerűbb alakja akkor áll elő, amikor a relativ mondatban valamelyik mondatrészt kiemeljük, vagyis ez a relativ névmást megelőzi. (A rendes használat szerint ugyanis a relativ névmás mondata élére kerül). A népnyelv eme szerkezetet elég gyakran használja:

1. A melléknévi mondat kötőszavát, a relativ névmást, e mondatnak alánya előzi meg:

Józan amit gondol, részeg arrul csahol. D. Az én fiam akit (= amit) évtől, elég lesz három hétig neki. [Ada]. Fejér virág, pipitér, menyasszonyunk amit ér. 8:468. Krisztus urunk amikor a földön-járt, megszólítja egy nagy

henye heverő ember. Ngy. 1 : 397. Jó pajtásim kik valátok, kik a víz martján állatok, hogy (= miért) én rajtam nem kapátok! s életem végét várátok. 8 : 240.

2. A relativ névmás elé a mellékmondatnak tárgya kerül:

Eszt a masinát aki kitanáta, as se vót ám bolond embër. No téged aki évész, inkább akasztaná fő magát. Ny. F. 37 : 49. Az urat ki megtartja, hónapra fővërrassa, csendes békességbe, firiss egészségbe. 6 : 382. Ezen Aziából került szölő nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6 : 476. Ha rab vagyok se bánom, úgy sincs engem ki szájon. Ngy. 2 : 35.

3. A relativumot egyéb mondatrész előzi meg:

Probájjuk meg, abból a más kalangyából amejjikünk több szemet kivér, azé legyen a küsebbik rakás. 14 : 473. Az aratásba akit ott ért az esső, csúnyán megászhatott. Melyik házban laknak? A templomon aki alul van. (Vörösberény, Zolnai Gy. feljegyzése.). Vergyë még az isten aszt az ides anyát, estétü reggëig ki nem látyo lányát. 14 : 336.

Az ilyen melléknévi mondatokat könnyű szabályossá alakítani, a kiemelt szó tulajdonképeni helye a relativ névmás után volna.

Az irodalomban eléggé gyakori jelenség a melléknévi mondatokban *az igének nyomatékkaal való kiemelése*. A népnyelvben azonban sokkal ritkábban fordulnak elő az ily szórenddel alkotott relativ mondatok:

Akik vótak jobb-jobb gazdák, nem állottak rájo. Ny. F. 38 : 58. Ujan vizet kő vele itatnyi, amibe három szem parazsat dobtak előbb. 7 : 475. Ejutott az érchegyre, ahol van a két remetének vén bátyya, mint monták neki. 17 : 280. Jánosnak atta sejemkeszkenőjét meg a gyürőjét, amejiken vót a prinseszné neve. 17 : 187. Sírva mongya Máris Györbíró Sándornak, aki hozza jára három esztendeig. Ngy. 3 : 90. Van uan földem, akit nem annik ezér a zárér oda. NyF. 38 : 26.

Ezekben a példákban látjuk, hogy azon szó, mely manapság mint igei bővítmény az ige elé kerülne, közvetlenül vagy közvetve az ige után áll.

Nagyon közönséges mondatszerkesztés az, hogy *a melléknévi mondat megelőzi a maga főmondatát*, néha azonban érdekes esetek (inverziók stb.) állhatnak elő.

Amije csak vót, mindenének vége lett. Ar. 121. Ha ebbe belefújsz, amit gondosz magadba, ott terem előtted. 1 : 419. Akit otthon vetett ágyra nem várnak, minden bokor szállást ad a betyárnak. Ngy. 1 : 306. (fordított sorrendben egészen rendes). Az én bizodámas gazdám aszt kívánnya, ki

ebből részt veszén, egiesség utánna (= válják annak egészségére). 9:561. Édes szószolló úr, ha menyasszonyt akar kapni, amit kérdök, [arra] feléjön meg hamar. 9:38. Aki úgy él, mint én élek, jaj de keseredett lélek. Ngy. 3:244. Mert hiába! csak úgy van az, akit az isten meg akar verni, az eszét veszi el. Ar. 90/91. Már minálunk megismerni úgy lehet, aki jó lány, piros szoknyát viséget. Ngy. 1:325. Ritka legény, ki azt tegye, akit szeret, hogy elvegye. Ngy. 2:29. Aki a palánmagot érakta, ha a mekhal, akkor az a mag nem kel ki. 7:230.

Ezekben a példákban a relativ mondat tulajdonképpen a főmondatnak megelőzője, inchoativuma, tehát oly szórendi szerepe van, mint az egyszerű mondat szórendjében az előkészítő résznek. [Magy. kszók. 2:80].

A relativ mondat a főmondat tagjai közé ékelődik: ez a jelenség igen gyakori a mai népnyelvben és az irodalomban egyaránt. Ilyen kapcsolatban a melléknévi mondat többnyire a főmondat azon tagja után áll, amelyre vonatkozik, azután jő a főmondatnak többi része.

Édes anyám, aki felneveltél, be szomorú életet rendeltél. 30:492. Jó van évihedd, de a poharunkat, akibe kábusztát savanyítottatok, hozd elébb haza. 11:237. De az óriás, akié a vár vót, így kajátott onnan belürü . . . 9:233. És a szegény ember, aki a szóma tetején vót, megjijett. 8:520. Az öregnek az a harmadik fija, aki eddig csak hágatott, ékezd nad dúcögösen nevetnyi. 7:88. Az a virág, akit adtál, el sem hervadt, már elhagytál. Ngy. 2:130. Ő olyan lányt, akinek még férjhez menetele előtt kontyot kell kötni, látni se akar. Ar. 301. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt, bément. 30:46. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ájulva ott feküdt a pitvar földjén, kivette a kendőket. Ngy. 2:384. [Itt a relativ névmást a birtok elválasztja a birtokostól, amelyre voltaképpen vonatkozik. Aval az éles késvel, akit az asszonval vevénk, né hogy elvágtam a kezemet! 30:494.

Néha előfordul, hogy a relativ mondat főmondata egy megelőző főmondathoz kapcsolódik, kötőszava meg a relativ névmás elé járul.

Emongyák a gyerekek [a köszöntőt], osztán amit akarnak, annak nekijük. 7:284. Menjen ki avval [a száz forinttal] a vásárba, oszt amit száz forintra tartanak, akármí legyen is, azt vegye meg. Ngy. 2:441.

No te legény! én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375. Mindjárt akkorát kondítok az ostorral, hogy akinek be nem lesz abroncsolva a feje, szétreped. Ngy. 1:392. [Itt a *hogy*-ot választja el a relativ mondat a maga főmondatának többi tagjaitól].

A főmondat tagjai közé ékelte relativ mondat után még egy mellékmondat következik, tehát a főmondat részei nagyon távol kerülhetnek egymástól:

Az a sok szemét, amit a békánál összesöpört, mire haza értek, mind arannyá, ezüstté változott a kötényében. Ngy. 1:432. Ekkor a nagyszakállú öreg ősz, aki senki más nem volt, mint az Úr Jézus Krisztus, azt mondja a fiúnak . . . Ngy. 2:402.

Gyakran láthatjuk, hogy *a relatív mondat tagjai közé más mondat ékelődik.*

El kellett mennie, mert neki otthon édes apja meg felesége van, akik azóta [isten tudja mily] keservesen várják. Ngy. 2:387. Vót éccēr egy ember, aki [mikor meccés ideje vót] csak étarisznyászta az időt. 7:133. Hát neked már itéletnapig elég lesz az az egy munka, amit [ez a fiú] minap — de akkor se maga — csinált. Ar. 56. A gazda rögtön rakodni kezdett, egy kenyeret, meg holmi egyetmást, amire [gondolta, hogy] szüksége lesz, bele-szuszakolt egy zsákba. Ngy. 2:420. [A léán] híre a kiráhő is éjutott, aki [hogy kipróbájjo a léánt] magáhő hivatta. 15:231. Mán mögötte a lelkömet a nagyobbik léányom, akit az a tabajdok [= ügyefogyott] Mónár Gyuri [Szengyörnapkor léssz esztendeje], évött vót. 4:32. Hanem térj csak vissza régi szeretődhöz, aki [ha szegény is] soha meg nem tagad. Ngy. 3:90. Nyitott szempilláim nem lesz ki befogja, aki megölelje, aki megcsókolja — ha már te is elmégysz — újszülött fiamat. Ngy. 3:56.

A felsorolt példákban a relatív mondatba ékelt más mondat könnyen elválík attól; elül áll a relatív mondat főmondata, s azután a megszakított relatív mondat: a közbeékelt mondat gyakran a relatív mondatnak mellékmondata.

Gyakran előfordul, hogy *a főmondat alanya bizonyos mondatani szereppel a relatív mondatba kerül*, többnyire akkor, ha a melléknévi mondat megelőzi főmondatát. Ez is inverziót okoz.

Kinek Isten akarja, az ablakon is béveti. D. Kinek Isten füvet ád, nyulat is ád hozzá. D. (e. h. Isten füvet is ád annak, akinek nyulat ád). Kinek reménye nádszálra támaszkodik, könnyen lehajlik [t. i. a reménye]. D. Az Urat ki megtartya, hónapra főverassza csendes békességbe, firis egés-ségbe. 6:382. Ezen Ázsiából került szálló nedvét aki issza, annak meghozza a kedvét. 6:476.

Ezt a szórendi sajátságot egyébként könnyü megmagyarázni. Az illető mondatrész a főmondat alanya, egyuttal a relatív mondatnak is része, de az ismétlés elkerülése céljából csak az elül-álló relatív mondatban tesszük ki.

Épen így a fő- és mellékmondatnak tárgya egy: Na te legény, én megfogadtam, hogy aki a lányomat meg tudja kacagtatni, annak adom. Ngy. 3:375.

Szereti a népnyelv sokszor a nyomatékosság kedvéért is, hogy *a relatív mondatban és annak főmondatában ugyanaz*

a mondatrész ismétlődik, tehát ilyenkor közös a két mondatnak alanya, tárgya, határozója stb., vagy pedig az egyikben más mondattani szereppel fordul elő.

Ismétlődik a *határozó*: Ki sokáig öszi a levest, sokáig él. D. 1:72. Aki jól köt, jól ődöz. D. 1:71. Aki korán kezd, korán végez. 30:299. Aki hamarébb gyün, hamarébb gyün. 8:370. Közös az *állítvány* ezekben: Aki-nek a basa adja, az isten is annak adja. 2:413. Ki a tehenet erősen feji, vörös tejet fej. D. 1:74. Amit idekűttek, kűtték tiszta szívvel. 6:45. Aki egy medvét ismer, az mind ismeri. 8:138. Aki aszongya, hogy van az ökörnek ojannya, amije külömben van is, zálogot ád. 6:191. Ami kis cula bulám van, mind itt van. 8:462. Hát hiszen legyen ami lesz, majd elválík a fárságon, ussincs má messzi. 8:227. Tanít az Isten, aki tanít [de nem én]. 9:87. Ilyen ismétlődés van *attrakciós* mondatokban is: Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lessz. 8:377. Amejék esztendőbe sok mogyoró terem, abban a zesztendőbe[-n] sok leány megyen férjhez. 13:89.

A közös mondatrész azonban rendesen csak az egyik mondatban (a relativ mondatban vagy a főmondatában) fordul elő.

Ki mindent, senkit se szorít. D. 1:74. A léán híre a kiráhó is éjutott, aki hogy kiporóbájjo a léánt, magáhó hivatta [a léánt]. 15:231. Mingyárt akkorát kondítok [az ostorral], hogy akinek be nem lesz abroncsolva a feje, szétreped [annak a feje]. Ngy. 1:392. Na szívem szép szerelme, nincs már semmi baj, ami [baj] volt is, elmúlt. Ngy. 2:453.

Szintén eléggé gyakori szórendi jelenség az, mikor *a vonatkozás nem tűnik ki azonnal*, vagy nem várnánk a főmondat után mellékmondatot, vagy pedig más alannal várnók; a mellékmondat állítmánya sokszor tévesen vonatkozik valamely szóra, a nyelvérzék és a gondolkodás megzökken. Néha az ilyen eseteket *értelemszerinti vonatkozásnak* lehet nevezni.

1. eset: a relativ névmás távol esik attól a szótól, amelyre vonatkozik.

Egy bolond is olyan követ taszíthat a kútba, kit tíz okos sem tud kihúzni. 30:366. Nincsen már nekem senkim e világon, kinek elpanaszoljam bajomat. Ngy. 2:346. Szép fekete hat ló, könnyű-járó hintó, kinek lába alatt ragyog aran patkó. 11:384. (a 3. esetben is sorolható). El is vitték a darabantok s bevették a fehér medve tömlőcébe, akinek két nap nem adtak semmit enni. Ngy. 1:481. Péter a lánynak a kezéből, aki még akkor is ott feküdt ájulva a pítar földjén, kivette a kendőket. [A két utóbbi példában a relativ névmást a birtok választja el a birtokostól, amelyre a névmás tulajdonképpen vonatkozik.] Annak a kirájnok a lányát veszi é, akivé azelőtt csatázott. 7:184. Annak adja a lányát, aki előtte olyat tud mondani, amit ő el nem hisz. Ngy. 2:456.

2. eset: mikor a vonatkozás első pillanatra nem tűnik ki világosan, mert nem a névmás előtt álló szótól függ a relativ mondat, hanem a hiányzó mutató névmástól:

Nem is legény, kinek nincs szeretője. 1 : 329. Egy se betyár [t. i. az], ki gyalog jár, ki bodorszőrű paripán nem jár. Ngy. 1 : 303. Megy honvédnek, megy huszárnak, aki arra való. Ngy. 1 : 578. Egy se cigány, aki nem cserecsaló. D. Nem is legény, ki nem pipás. Ngy. 2 : 124. Nem is leány, ki nem tart szeretőt. Ngy. 2 : 116. Zsandár legyen, aki bezár. Ngy. 2 : 64. Égjen el a házo, aki hazunnyi nem tud. 6 : 227. Göcsej. 'Hogy a kórság gyűjjön rád, vessen fel a szél te!' „Hujjon a kebelibe aki mondja”. 9 : 133. Eb aki bánnya, kutya aki szánnya. D. 1 : 60 Ember fogad fogadást, eb aki megállya. D. 1 : 56. De a kirájné gondóta magába, ember teszen fogadást, eb aki megájja. Ngy. 1 : 404.

Természetes, hogy a felsorolt mondatok mindegyikében a relativ mondat követi főmondatát.

3. eset: A relativ mondat állítmánya néha tévesen vonatkozik valamely szóra, elfelejtik a viszonyítást:

Kinek reménnye nádszátra támaszkodik, könnyen lehajlik. D. (nem ő hajlik le, hanem a r.) Ki a mézet megizlelte, nehezen hagyja abban (de nem a mézet, hanem az ízlelést.) D. Kezén marad, aki szurkot forgat (a szurok marad a kezén.) D. Kinek az apja akasztófán száradott, azt a fia se kerül el könnyen. D. Annak a gyereke nehezen tanú meg beszényi, akinek az anyja etaggya, hogy viselős. 6 : 228. (t. i. az a gyerek). Amilyen az anyja, olyan a jánya. 9 : 133. Nehéz visszaadni annak az embernek az orrát, melyet részegkorában leharapott valaki. D. Mely galambot megmellyesztett a kánya, annak tollátul is fél. D. Ha kire nyelvvel tűzöl valamit, nehéz lefosztanod. D. (e. h. ha mit nyelvvel tűzöl valakire . . .)

Az efajta példák csak gyéren fordulnak elő.

4. eset: A beszélő gyakran elfeledi a vonatkozást; ilyenkor a relativ mondat főmondata nehezen állítható helyre; a relativ mondat sokszor más mellékmondatnak (leginkább a föltételezőnek) képviselője.

Aki kitanájja, egy pim bor az ára. 7 : 234. Aki eszt a szép köszöntést étuggya mondani, ép pint bor az ára. 7 : 46: [= annak 1 pint bort fizetünk]. Vetek belé kík violát, de bokros, aki asztat leszakassza, de bajos (= annak vesződnie kell). 11 : 48. Aki máma szántani akar, egész jó idő van. Ny. [= ha valaki]. Ugyan mijen az az élet, aki kettőt-hármat szeret [= annak az élete]. Ny. 2 : 100. Csőtörtökre ilyen magyarázat vagyon, hogy aki fon este, ördög örül azon. Ngy. 3 : 229. (= ha vki). Elüőre legiéynség, mer gyün az ellenség, aki h'átra marad, maj ott lesz segíétség. 29 : 139. Hát

külsőbb gyermekik hány esztendő? A biz, aki azt éri, eszend' ilyenkor két esztendő léssz (= ha valaki). 1:180. Aki reá talál [a gazdagságra], szerencse kell ahhoz. Ngy. 3:234. (= hogy valaki rátaláljon). Szól az ágyú, jön a halál, jó éjtszakát [= vége annak], kit megtalál. Ngy. 1:290. Bizon szép (t. i. dolog), akinek esze nincsen, de mégis szebb akinek van. 10:523. (= ha valakinek; ostoba beszédre mondják). Többe kerül, aki varrat, mintha pénzért veszi [a ruhát]. Nyj. [ha valaki, de lehet annak is]. De jó akinek olyan kis lánya van, ha éviszik a zapytát katonának, oszt mögsirati. 8:517. (= ha valakinek). Ugy van, ki a patkóhoz veri a garast (= aki megissza; úgy jár az . . .) 30:490. Így van, kinek méreg van a szívében; így fizetnek a katona életben [= így jár az . . .] Ngy. 2:39. Ittunk aggyig-ameggyig no, akinek testyibe tött. 20:43. [a főmondat nem teljes; ehelyett ittunk . . . és ivott mindenki közülünk, akinek . . .].

A relativ mondatot ilyen esetekben gyakran csak a relativ névmás teszi azzá; a más mellékmondatokhoz való átmenet szinte szembeszökő.

Összetett szórendi jelenségek.

Az *attrakció* gyakori a relativ mondatokban, a népnyelv és az irodalmi nyelv egyaránt használja. Attrakció alatt azt a szórendi jelenséget értjük, mikor a főmondat valamelyik része a mai köznyelvhez képest egészen szokatlanul a relativ mondatba kerül. Ez a belevonás olyformán történik, hogy a relativ névmás valószínű jelzője lesz az illető mondatrésznek, a mutató névmás pedig legtöbbször elmarad. Ez a használat, lehetséges, hogy a melléknévi névmások (*akármilyen, amilyen, ahány, amennyi, amekkora*) használatának analógiájára keletkezett, de két szerkezet keveredéséből is fejlődhetett; pl. Amejik ember ügyes, megél az a jéghátán is (Km): valószínűleg ezen két mondat egymásrahatásából keletkezett: Az az ember, aki ügyes, megél . . . × Valamely ember ügyes, megél . . .¹

1. A főmondat alanya lesz a relativ mondat alanyává ezekben:

Mely mag a dértül fél, későbbre kél. D. Mely juh sokat beteg, kevés gyapjat ad. D. Amék kutya eccó átúszí a Dunát, többször is átúszí a! 6:130. Amejik ember ügyes, megél az a jéghátán is. (Km.) Amely ember sok édest nyal, keserút is fal. 6:519. Aki jó magyar ember e vidéken megfordúlt,

¹ L. Kertész M. Analógia a mondatszerkesztésben. NyF. 19. sz. I. Ugyancsak őtől való a felosztás is.

szinte önkénytelenül kívánja. B. H. 1905, XI. 26. 32. I. Ami kis culabulám van, mind itt van. 8 : 462. (öltözet). Ollyan ő mint amely pap az ünnepet hagyja s maga meg nem tartja. 1794. 30 : 366. A nyújtóba ammi szeg van, az ágosfa. Ny. F. 33 : 18. (érdekes inverzió). Ami kicsidje van, az is kihúll a kezéből. 10 : 39. Háromszék (e. h. az a kicsi is kihull a kezéből, amije van).

A főmondat tárgya lesz a relativ mondat alanyává ezekben :

Nem egyebet kívánok, aki ördög van a világon, hallásam meg valamennyit. Ethn. 3 : 362. Oszteg aki víz lecsurog, mek ké mérnyi. 8 : 44. Peig úgy akartam, hogy magam szőjöm még, ami kis fonalam lesz. 2 : 324. Vigyázz fiam, amejg gyerek szófogadatlan, mégveri az Isten. Ny. Poszticcsa el a fekete fene, amennyi héába való teremtés tapossa az isten főggyit. 4 : 32. Amind ment, amennyi hargas fa vót, mind megegyenesítette, amejik egyenes vót, mind meghargasította. 8 : 466. Ami kis buzánk vót, éverte a jég. Ny. A király csak úgy adhassa nekik oda a leányát, ha ami kenyer van a városba, min megeszik, ami bor van, mim megisszák. 8 : 376. Sepsi-Uzon. Magatok osztán ne gondojjatok semmivé, ögyetek, igyatok, még ami katonátok van is, eresszétök mind haza szabadságra. Ngy. 1 : 420. Kinek mi kicsi jut, szógáltassa Isten kedves jó egészségire. 29 : 94. (Kinek-kinek sz. I. k. j. e. azt a kicsit, ami jut).

A főmondatnak más része lesz alannyá :

Mely kutya megharapta, meggyógyúl annak szőrével. Dug. 1 : 60. Sokan vannak hozzá, ami kicsinnyek van, a Lajcsi pedig pinszt is keres (= pénzre is néz, ha megházasodik). 30 : 486.

2. A főmondat alanya lesz a relativ mondatnak tárgya :

Amely kutyát bottal ütnek, nem megy az a konyhára. 6 : 516. Mejj galambot megmellyesztett a kánya, (az) annak tollátul is fél. D. Amej mesét mondok, igen tréfás mese. Akarmejjik lovát fogja kem be, jó lesz. Ny. A tekintetés urtú akit rétét vettünk, av vót a zêső. Ny. F. 33 : 18. (Érdekes, hogy a relativ névmás mint jelző egyezik a jelzettjével, amint azt a népies attrakciónál láthatjuk.).

A főmondat tárgya vagy egyéb mondatrésze lesz a relativ mondat tárgya :

Amel gyereket soká lölögeti a hideg, aszt három hódújuláskor ki köll vinnyi a zudvarra. 7 : 86. Látnak egy embert, aki szántóit, s ami födét felszántott, mincsak ette-falta föl. 8 : 376. Helyrehozom, ami kárt tettem. W. Phr. culpa a. Ami kicsit tuttam, rég éfelejtettem. Ny. Ami rosszat csak tud, mind rám kenyi. Ny. Amely lyukat bedughatsz a kis ujjaddal, ne dugd be azt az öklöddel. 2 : 286. Amely ebet bottá köll a nyúl után hajtani, so se esznek ánnák á foktábú. 7 : 520. Amik számokat a pók főkötí a hállóba, tödd a lutriba, nyersz. 4 : 33. Amit írást küdöttem vót a feleségemnek, hogy (mivel) megmásóta vót, hát azért kérdeztem, hogy többet és tudna [a tárgy-

ragot a jelző relativ névmás is fölvette]. Mely kutyát meg akarnak ölni, veszett nevét költik. D. 1:53. Amejik kutyát bottal kergette a nyúl után, ne várj sokat attól. 30:400. Ami keveset ettem, avvá köll túrnóm estig. Ny.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak birtokos jelzője vagy határozója lett.

Amelyik kutyának veszett nevét kötik, veszni kell annak. 29:188. Amely ebnek veszett hírét kötik, annak veszni kell. Ny. Amék határon hót testét visznek körösztü, azt elveri a jég. 8:377. Amék háznak az eresze alá fecske fészkel, az a ház szerencsés lesz. 8:377. Amely ház udvarába bebögg az elzúlló tehén, annak a gazdasszonya vették el a hasznát, rontotta még. 4:35. Amely kenyéren összevevessznek a testvérek, azon össze is békélnek. 6:318. Amely ietelekkel eddig kedveskedtem, Szakácsnékat mellé frisseket szereszttem. (lak. v.) 9:562. Amel házná kis gyerök van, ott a vendégnek lë muszáj únyi (= annál a h.) 7:475. Amelyik özvegyasszony-nál az éjjel hálánk, annak a tehenét épen most eszik a farkasok. Ngy. 3:412.

Az attrakciónak másik fajtája is van, mely úgy jó létre, hogy a relativ mondat azon szó elé helyezkedik, amelyre vonatkozik; más szóval a jelzői mellékmondat valóságos jelzőjévé lesz az illető szónak. Ez tehát *relativ mondat alakjában kifejezett jelző*, a relativ mondat helyileg is jelzettje elé kerül. Az előbbi attrakciós szerkezet hasonlít ehhez, de formára eltér a kettő. Az előbbinél a relativ névmás mint jelző közvetlen a jelzett szó előtt áll, míg ez utóbbinál a jelzöt és jelzettjét a relativ mondat tagjai szétválasztják. Ezt a kedvelt népnyelvi szerkezetet *népies attrakciónak* nevezhetjük.¹ E jelenségnek magyarázata könnyű. Az előbeszédben a főfogalom nem jutván azonnal eszünkbe, előre-bocsátjuk tehát a rávonatkozó mellékmondatot s csak a mellékmondat igéjének kimondása után illesztjük be ugyanezen mellékmondatba. Így lehetséges, hogy nyelvünkben jelző (úgy mint az értelmező) esetben egyezik a jelzettjével. A rendelkezésünkre álló példákat ugyanazon csoportokba oszthatjuk, mint az előbbi attrakciós szerkezetnél:

1. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak alanya lesz:

a) átkerül a főmondat alanya: Azt tartják, hogy aki úgy korán gyün fog, nem lesz állandó. 6:172. Aki Magyarországon lakik ember, az csak ojan, mint én. Aki ément patikárusné, az adta neki ajándékba. 35:452. Ki reggel jön vendég, nem marad éjtszakára. 30:491. Aki volt icce, nagyobb

¹ L. Galambos D. Nyr. XXXV:451; és Ny. Füz. 37:53. Bacsó: Adavi. nyj.: rel. mondatok népies szórendje.

a mai féliteresnél (Sümeg). Aki utánna gyün szakasz, az nagyon nehéz. 35:452. Még maj az gondojják, akik ére gyünnek népek, hogy a szeretőmet várom. Ara akik vannak bótok, mim be vannag zárva. Akik ére mentek embérek, mind látták. Akik gyüttek hozzánk legínyek, mind ojan szépen beszét hozzám. Ny. Füz. 37:53. Akki gyütt kocsi Bándrú, ah hozott haza. Ny. Füz. 33:18.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze: Aszonta a gyerek, hogy úneki más nem köll, mind aki azon a rozsdás szegen van gyűrű, aszt aggyák neki. Ny. Füz. 9:52. A hannagy előhítta a katonákat, ami lekcifráp káromkodás, hát mongyák é. Szэгgyéték fő, ami hullik szilva. Ott ami vót régi Major-féle szálló, aszt vettem meg. Ny. F. 37:53. Aki rossz vót gyerek és aki rossz vót lány, azt egymás mellé ütették. 35:453. Nem-e annak az ura vót itt, aki itt vót a mútkó padéi asszony? Ny. F. 37:53. Mellik napon hordozkodnak? Hát aki gyün kedd azon. Tudod arra gyanúsít, aki fát hord ide ember. 35:453. Kifizeti adósságát, s ami megmarad pénz, azzal török búzáat veszen (az eladósodott székely). 10:237.

2. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondatnak tárgya lesz:

a) átkerül a főmondat alánya: Akit a mútkor éhozott fát, hun van? Amit vettünk krumplit, az bizony jó vót. 35:453. Akit elloptak kécncseket, mind hejre-igazodik még többekkel. 8:231. Egyszer előtalált egy rémitő szép palotát, olyan volt, hogy amit csak addig látott palotát, egy se illet volna mellé még csak disznóólnak se. Ngy. 2:447. Ev van tám má ety hetes is, akit most attá vizet. Ny. F. 37:53.

b) átkerül a főmondat tárgya vagy más mondatrésze: Akit most csinálók ruhát, csak kimenőre használok. Tudod, aminót te kaptá rúzsát, ojat én tizet kaptam. Akit Sárísápra írt leveleket, mind megőriztem. Amit az ember keres pár forintot, azt megeszi. 35:452. Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret [avval], amit levágott vala fát. 8:229. A Viktor [lánynev] tud akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. Ny. F. 37:53. Akit mondott gyűrűt, nem akarja odaadni. 35:452. Onnan hozzuk mostan, amit itt nálunk látsz háromszáz forintot s a sok ékes gúnyát. Ngy. 1:178. Osztán akit a szomszédasszonyom adott izzasztót, attú meggyógyút. 35:452.

3. A főmondat valamely mondatrésze a relativ mondat határozója lesz:

Akihez mentek vala lelkiatyához gyónni, az cirkulálá ökö, hogy merték elhagyni a gyereket. 8:232.

A népies attrakcióval szerkesztett relativ mondatokban a jelző el lévén választva jelzettjétől, esetben megegyezik vele, számban nem mindig, néha a jelzett többesszámú, jelzője azonban egyesszámú áll. Pl. A Viktor tud, akit még ű lány vót, oszt danótak nótákat. NyF. 37:53. Akit elloptak kécncseket, mind

hejreigazodik még többekkel. Nyr. 8:231. stb. Igen sokszor az *aki* (ki) relativum a jelző: a melléknévileg álló *aki* relativum közvetlenül a főmondat jelzett szava mellett ma már szokatlan:

A tekintetés urtú akit rétét vettünk, av vót a zêsõ. Ny. F. 33:18. [sõt itt esetben is egyezik a jelzettel]. Nem [kivánok] egyebet, aki ördög van a világon, hallássam meg valamennyit. Ethn. 3:362. Aki magyar még tegnap látta ötet, villogó szemekkel dicsérte. Esti Ujság. 1905.

A főmondat tagját, mondatrészét gyakran vonja át a népnyelv a relativ mondatba, mert evvel élénkebb, fordulatossabb a beszéd, szereti a velős, rövid, de világos formát. Az *aki* névmás mellett gyakori az *ami*, *amilyen*, *aminõ* stb.; az *amely* ma már nem fordul elő.

Ismét másfajta, a népnyelvben csak ritkán előforduló attrakció az, amelyet Galambos D. *görögös attrakciónak* nevez.¹ Lehet hogy gyakrabban él vele a népnyelv, de gyűjtőinknek nem igen tűnt föl. Itt már nem a relativ mondat mutat a rendes irodalmi használattól való eltérést, hanem a relativum főmondatában történik a változás. Ugyanis a relativ mondat a a főmondat tagjai közé ékelődik, olyasformán, hogy a relativ mondat tüstént a jelzett szóra következik, azután jó a főmondat többi része. Most tehát a relativ névmás hatása folytán az elül-álló jelzett szó a névmás ragját veszi fel, úgyhogy nem illik bele a főmondat szerkezetébe.

Azt a kenyeret, akit a múltkor sütöttünk, úgy-e jó vót? Azt a ruhát, akit a kis Mariskának csinát, úgy-e minõ szíp? Azt a fekete fésüt, akit kerestünk, már meg van. Azt a helyet, akit tojásnak néztünk, most üresen áll. Azt a könyvet, amit a múltkor adtam, úgy-e jó vót? Azokat a gyereket, akiket a múltkor még itt láttá, már nincsenek itt (e h. Azok a gyerekek, akiket . . .) 35:454.

Ez a szerkezet mégis eltér a görög szerkezettől, t. i. amíg ott a relativ nvm. veszi fel a jelzett szó ragját, itt megfordítva látjuk a dolgot. De ugyanezt a jelenséget látjuk ebben a latin példában: *Urbem (urbs h.), quam statuo, vestra est.* Verg. Aen. 1:573.

A mi népnyelvünkben ez a szerkezet akként magyarázható, hogy még nem ismerjük a főmondat kiegészítő részeit, a jelzett szó tehát a hozzá legközelebb álló névmáshoz simul.

¹ L. Nyr. 35:434., a példák ugyanonnan valók.

Hasonlóképen a relativum esetébe vonzotta a relativ mondat igéje a jelzett szót ebben: Az apja megterhelé beszéd közben a szekeret, amit levágott vala fát. 8:229. [e. h. fával; különben befejezetlennek, tökéletlennek érezzük a mondatot; ámbár így is megállhat, ha a főmondatot így egészítjük ki: „avval a fával“ és ez esetben a relativ mondatban népies attrakciót látunk].

A felsorolt példák valamennyiében azt láttuk, hogy a főmondat alanya a tárgyasetben álló relativum ragját vette fel; de valószínűleg más mondattani szerepben is megtaláljuk az ilyen egyeztetést.

(Folytatjuk.)

BATTA BÉLA.

A DEBRECENI FÜVÉSZKÖNYV ÚJ SZAVAI.

Debreceni Fűvészkönyvnek nevezi az irodalomtörténet azt a növény-tani tudományos munkát, amely 1807-ben e címen jelent meg Magyar Fűvész Könyv, melly a' két magyar hazábann talál-tatható növényeknek megismerésére vezet a' Linné alkotmánya szerént. Készült, és nyomtatódott Debreczenbenn. Midőn a mult évben a Debreceni Fűvészkönyv megjelenésének százados évfordulóját ünnepelte a Kir. magyar természettudományi társulat Budapesten és a Csokonai-kör Debreczenben, nekem is foglalkoznom kellett Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály e nagyfontosságú munkájával (lásd Magyar Nyelv III. k. 438—446. A Debreceni Fűvészkönyv nyelve) s akkor állítottam össze a növénytan műnyelvéből azokat az új vagy legalább újaknak jelzett szavakat, amelyeket a Magyar nyelvújítás szótára nem vett föl, szándékosan vagy véletlenségből, és amelyek, mint az alábbi lajstromból ki fog tűnni, tekintélyes számmal vannak.

Akánt: Acanthus.¹

*álszirom*²: Cherleria.

apárka: Apargia.

ápolka: Monarda.

aran(y)fűrt: Chrysocoma.

aran(y)virág: Chrysanthenum.

árnő: Cynoglossum.

árorr: Erodium W. Geranium L.

Babuga: Dolichos.

baktopp: Aegopodium.

bangó: Ophrys.

*baltacim*³: Hedysarum.

bazsamint: Balsamita.

bajnóca: Spiraea.

bajuszfü: Crypsis.

berze: Radiola.

bibak: Epipactis.

bibetyü: Sideritis.

bibikra: Sesleria.

bigebecő: Bignonia.

bikcis: Exacum.

*bodonpót*³: Gomphrena.

boglárfa: Platanus.

boglárpót: Parnassia.

¹ A magyar nevet mai helyesírással közlöm; tudományos nevezetül azt a latin szót használom, amelyet a Debr. Fűvészkönyvben találtam.

² *Szirom*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Szban.

³ *Cím, pót* mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

- bogyópikk* : Ephedra.
bokál : Alchenilla.
 — *bokrétafa* : Aesculus.
bordalap : Asplenium.
bordamag : Laserpitium.
bordon : Onopordum.
borzon : Cancellis.
bojtvirág : Mesembryanthemum.
bögrebokor : Thesium.
bundi : Phlomis.
Cebravirág : Alstroemeria.
centike : Centunculus.
cérnakürt : Trachelium.
ciklász : Geum.
cikszár : Polygonum.
cimbor : Elymus.
cinka : Cynanchum.
cinzór : Cynosurus.
cipőcim : Cyuripedum.
cicő : Stellera.
*Csakkör*¹ : Prenanthes.
csalmatok : Hyosciamus.
csékcskillag : Iasione.
cserebüb : Cephalanthus.
csészekút : Molucella.
csészekürt : Oenothera.
csészepörc : Illecebrum.
csészeszárny : Polygala.
csibehúr : Spargula.
csigacső : Medicago.
csikorka : Gratiola.
 — *csilla* : Scilla.
csillagaly : Marchantia.
csillagfürt : Lupinus.
csillaghúr : Stellaria.
csimpaj : Xanthium.
csipkepitty : Nepeta.
csitre : Moehringia.
esőbibircs : Cladonia.
esővirits : Epilobium.
csukóka : Scutellaria.
csutkakúp : Rudbeckia.
csutkalom : Celastrus.
csükküllő : Centaurea.
Dákoska : Gladiolus.
daravirág : Draba.
derely : Imperatoria.
dornik : Dorycnium.
dudafürt : Colutea.
dugasor : Cineraria.
durca : Leersia.
Ebir : Dactylis.
ecsetpázsit : Alopecurus.
ezüstfa : Elaeagnus.
Fakin : Loranthus.
fancsika : Tradescantia.
 ? — *fanzár* : Lycium.
farnác : Pharnaceum.
fentűsz : Salvinia.
findzsaszírom : Bazella.
fintor : Melampyrum.
fogarepedt : Fissidens.
fogasír : Dentaria.
fogragasz : Funaria.
fogrojt : Grimmia.
fogszőr : Neckera.
foslár : Cardamine.
*fótally*² : Sphagnum.
földike : Bulbocadium.
füliker : Diotis
 — *fünyűg* : Cuscuta
 ~ *fütej* : Euphorbia
Galáz : Zannichellia
galaj : Galium
gálga : Galega
gazillat : Monotropa
gázló : Hydrocotyle
gégevirág : Aristolochia
gerben : Hydnum
gérbic : Limodorum
gerely : Geranium
golgotha : Passiflora
gombornyó : Sanicula
gombíbe : Ervum
gólyahír : Caltha
gőnye : Bryonia
gubóvirág : Globularia
gurgulya : Seseli
gúzsinda : Corrighola
gyapor : Smyrnum

¹ Kör, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

² Az összetett szókból az ally-at, hol ly, hol lly-nal írja a Fűvészkönyv.

- gyapu* : Eriophorum
gyökönke : Valierana
gyöngyhim : Leonurus
Haramag : Oenanthe
harangrongy : Soldanella
harmala : Peganum
hártya fog : Leskea
hártya kúp : Barthramia
hártya ranc : Buxbaumia
hártya zug : Webera
hatkotú : Fritillaria
hajka : Stipa
hegyéke : Trientalis
hidör : Alisma
himboj : Ricinus
himorja : Crotalaria
himcsukk : Polemonium
hipófa : Hippophaë
hipon : Hypnum
hizóka : Pinguicula
hófa : Chionanthus
homokhúr : Arenaria
hulláng : Dodecatheon
hunnyász : Stachys
hüvelyeső : Ricotia
lkrapikk : Arabis
— iringó : Eryngium
iszapójt : Limosella
isztragor : Pelargonium W. Gera-
 nium L.
Kákolya : Cacalia
kalánfűrt : Ceanothus
kantusfű : Bartsia
kappanör : Arnica
kecskenyak : Aiuga
kacsaring : Scorpiurus
kazupa : Knautia
kajmacsór : Pedicularis
kajtár : Chaiturus
kertéke : Hortensia
kétegy : Lygeum
kéthimpázsit : Anthoxanthum
kecskedész : Tragopogon
kigyószisz : Echium
kinincs : Amorpha
komorka : Comarum
kónizs : Conyza
kornilla : Coronilla
— korpafü : Lycopodium
— kosbor : Orchis
koszortyú : Hedypnois
kocson : Tremella
kockagyöngy : Adoxa
köbogyófa : Diospyros
köbölke : Cyathus
körbecő : Ornithopus
körféreg : Carlina
kösöny : Cotyledon
kötör : Saxifraga
köcsepp : Coix
kukuba : Cucubalus
küllőrojt : Erigeron
Langvirág : Phlox
lapony : Peltigera
lapiç : Lunaria
lapór : Rhinanthus
laptaborz : Echinops
lepkeszeg : Trigonella
léhapót : Melica
— lepén(y)fa : Gleditsia
lepcse : Lemna
libatopp : Chenopodium
likagyan : Swartia
lónya : Helonias
locsagaz : Ceratophyllum
locsahúr : Peplis
Madárhúr : Cerastium
magabár : Scherardia
magár : Nardus
magiszák : Asperugo
maglapél : Atriplex
magrugó : Momordica
magszigony : Coreopsis
magtaréj : Tordylium
magcsákó : Dryas
magzating : Asphodelus
magvarótt : Picris
mámorka : Empetrum
martika : Littorella
méhpilis : Mirabilis
miön : Mniun
mírhaszag : Myrrhis
mice : Tillaea
mizsót : Myosotis
mizura : Myosurus
mória : Morea

mocsárhúr: Callitriche
mozsárvirág: Melittis
murvapikk: Origanum
 ? - *müge*: Asperula
Négygyarú: Tetraxis
nimfa: Nymphaea
nőszírom: Iris
nyakrovat: Uvularia
nyakgyar: Erythronium
nyakó: Lycopsis
nyakperce: Cortusa
nyíltok: Iungermannia
nyolcújas: Octospora
Olocsán: Holosteum
ökörzemfű: Buphthalmum
Paizspár: Biscutella
paizssajt: Lavatera
paizstok: Peltaria
 ? - *palánka*: Clavaria
palaszhamag: Corispermum
pártamag: Pyretrum
peder: Tortula
pelyhím: Celsia
patkó cim: Hippocrepis
pofóka: Dracocephalum
polcsa: Polycarpon
polyvahordó: Hypochoeris
polyvakör: Helenium
polyvarajt: Achyranthes
polyvacsukk: Phalaris
pompafa: Liriodendron
poralom: Sphaeria
porhonrojt: Lobelia
pótaly: Epimedium
pozdor: Scorzonera
pozsga: Crassula
pörs: Leptra
Ragyabura:¹ Rhododendron

redőszírom:² Datura
redőcsög: Helveia
repő: Pteris
recefog: Fontinalis
rezge: Briza
rézvörág: Zinnia
ritkaréj: Solidago
rostika: Acrostichum
rozsdabura:³ Ledum
rózsika: Rhodiola
Sárgolyó:⁴ Pilularia
savar: Salsola
semlyékhúr: Montia
sertecsek: Inula
síkszáj: Gymnostomum
siliom: Hemerocallis
somócsing: Salicornia
sülbige: Ulex
Szador: Orobanche
szagyan: Sagina
szálkabúb: Tolpis
szálkanyak: Crucianella
szálkacsék: Euphrasia
számolya: Samolus
szapuka: Anthyllis
szátorja: Satureja
szattyu: Tussilago
szegecs:⁴ Erysimum
szigoráll:⁵ Veronica
szigormag:⁵ Sicyos
sziklár: Scleranthus
szikör: Camphorosma
szilkesark: Nicandra
szingallér: Bupleurum
szirmanyúlt: Iberis
szírompár: Circaea
szíronták:⁶ Ranunculus
szitalap: Peziza

¹ *Bura*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban. Szily Bugát alkotásának tartja és 1836-ból valónak. A Fűvészkönyv 30 évvel korábban használja három összetételben is, amiből azt lehet következtetni, hogy ez valószínűen népnyelvi szó, bármennyire a magáénak vallja is Bugát.

² *Redő*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban.

³ *Golyó*, mint önálló szó megvan a Nyúj. Sz.-ban, de az összetételei közt nincs említve: *sárgolyó*.

⁴ A Nyúj. Sz. csak 1835-ből a M. Tudós Társaság zsebszótárából ismert.

⁵ *Szigor* mint önálló szót a Nyúj. Sz. 1816-ból ismeri mint Helmezy elvonását.

⁶ Tulajdonképp összetett szó *szírom* és *ták* (folt, pótlás) szavakból, mint ezt a növény leírása is bizonyítja.

szófor : Sophora	tulokdís : ³ Martynia
szurdancs : Tribulus	tujafa : Thuja
szűkfogas : Encalypta	tündök : Elicrysum
szűmcső : Bunias	türempikk : Carpesium
Tákaajak : Scrophularia	türtszírom : Cyclamen
takta : Actaea	Uszszakáll : Hippuris
tapsír : Heracleum	üszögör : Senecio
taréjfűrt : Celosia	Zákány : Byssus
tarkör : Doronicum	zágagy : Phascum
tarorja : Teucrium	zizifű : Ziziphora
tarjag : Verrucaria	zománcfű : Amethystea
tátkanaf : ¹ Lamium	zsejtalom : ² Thrinacia
tehercs . Periploca	zsombor : Sisymbrium
timpó : Tormentilla	zuzmó : ⁴ Lichen
tóborosta : Myriophyllum	Valaj : Valantia
tokafék : Neottia	válupikk : Lapsana
tónya : Hottonia	vánkosaly : Splachnum
tolkalsz : Lagurus	vérfő : Sangvisorba
torokrojt : Nerium	vérfűrt : Phytolacca
torolya : Trollius	vértő : Onosma
tórongy : Caulinia	viaszbura : ⁵ Myrica
toron(y)szál : Turritis	villahim : Prunella
torzon : Polyenemum	villamag : Bidens
tőrfű : Rottboellia	vizaly : Chara
takma : Smilax	

Amint látjuk, a Nyúj. Sz. nemcsak a szorosabb értelemben vett tudományos műneveknek a nagy tömegét mellőzte, hanem arról a néhány virág- és növénynévről is megfélekedezett, melyek irodalmi használatuk révén jogot szereztek, hogy az újabb magyar nyelv szótárában helyet foglaljanak. Csak a Tompa által megénekelte *gyöngyhímet* és *iringót* említjük itt, amelyekről egy-egy virágregét nevezett el a költő, de ide sorozhatnók a szépirodalomban közönséges *gólyahírt*, a szintén köznyelvivé vált *csalmatok*-ot, *nőszirmot*, ha a *fű*, *húr*, *ír*,⁶ *virág* szókkal alkotott új összetételekről (*bujuszfű*, *madárhúr*, *fogasír*, *aranyvirág* stb.) nem is akarunk szólni.

De nagyon szűkkeblően bánik a Nyúj. Sz. a fűvésznyelv új szavaival

¹ Ezt az Orvosi fűvészkönyv (XV. lp.) *kanafáj*-jal cseréli föl —; a *tát* is, *áj* is *nyílt-at*, *tátott-at* akar jelenteni.

² A Nyúj. Sz. a *dísz-t* önállóan is, összetételben is említi, de a *tulokdíszt* és *kecskedísz*t nem, pedig ez lehetett úttörője a későbbi sok *fej*-, *haj*-, *nyak-dísz*nek.

³ Tulajdonképp *sejtalom*, mert *vatzka zsejtes*, *olyan, mint a' méhek' Zsejtje vagy Lépje*. Fűvészkönyv 448. A Nyúj. Sz. mint irodalmi szót csak *sejt* alakban említi és csak Bugáttól (1828.) ismeri.

⁴ *Zuzmót* említi a Nyúj. Sz., de — úgy látszik — tévedésből 1808-ból. Hazslinszkynek ugyanott idézett föltevéséhez, hogy a Fűvészkönyv a *zuzmót* a *zuzmará*-hoz való hasonlóságnál fogva nevezte így, a növény leírása nem nyújt támaszt [inkább *zuz-moh* elemekre utal].

⁵ V. ö. *ragyabura*, *rozsdabura*.

⁶ Érdekes tudnunk, hogy Diószegi és Fazekas mint fű vagy növény jelentésű szót olyan hely is megtalálták, ahol mi ma nem keresnők; pl. a *gyök-írben*, *bab-írban*, *kolomp-írban*, melyeket összetett szóknak néztek.

val is, ámbár ezek közül többet ölel a keblére. A *csontár, hám, hímpor, hímszál, lemez, szírom* belekerült a Szótárba, de nem jutott benne hely a *porhon, porzó* (anthera), *bíbe* (stigma), *bíge* (frutex), *becő* (siliqua), *magrejtő* (pericarpium), *rekesz* (loculamentum), *korszóvát* (arillus), *bojó* (pomum), *ták* (nectarium), *peilyh* (pluma), *hornyolt* (sulcatum), *sejtes* (favosum), *hengerded* (teres) műszavaknak. Még különösebb, hogy a *cikk, gyök, pótalkotmány, ál, lap* ismert nyelvújítási szók tárgyalásakor nem emlékezik meg növénytani, szorosabban véve fűvészkönyvi használatukról.

A Fűvészkönyv ilyen csekély figyelemre méltatása annál inkább meglephet bennünket, mert a Nyelvújítási Szótár a természetrajz más ágaival nem bánik ily mostohán. Csak futólag néztem át a szótárt e szempontból és mégis arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy az állattan műnyelve sokkal több szóval van benne képviselve. A szótárnak első feléből ugyanis hamarjában a következő állati műszavakat és nemi neveket szedtem össze: *agancs, agancsár, ajók, álca, ázalék, báb, bálna, bocs, bőrözet, buvár, csáp, csillár, csonthártya, csontváz, csőr, dag, dalabáj, dalár, dúvad, dűmadár, durvány, emlős, falám, fehérje, fehérnye, filcsont, furdancs, futonc, gerle, gím, görtyuk, gümő, habarc, hulla, hullő, ideg, ivar, izom, kagyló, kérész, kűsz (fakűsz)* stb., amelyek közül sok nem hogy irodalmi szóvá nem vált, de még a tudományos nyelvben sem tudta helyét megállani, tehát sokkal kevesebb joggal foglal helyet a szótárban, mint a mellőzött *iringó* vagy *bíbe*.

E feltűnő jelenségnek az okát nem igen találhatom másban, mint hogy Szily Kálmán, a Nyelvújítási Szótár szerkesztője és vele együtt mások, akik Szily előtt (Fialovszky, Hazslinszky stb.) foglalkoztak a Diószegi és Fazekas munkájával, meg voltak vesztegetve a Debreceni Fűvészkönyv jó híretől. Mintha csak úgy gondolkoztak volna, hogy Debrecenből, a konok konzervatív felfogás várából, Fazekastól, Kazinczynak az Árkádiai pörben legszigorubb ellenfelétől nem is kerülhetett ki oly munka, mely a nyelvújítás szellemének hódolna. Pedig a Debreceni Fűvészkönyv behatóbb vizsgálata avagy csak a fentebb közölt jegyzékben előforduló merész szócsonkítások, vakmerő összetételek (*usz-szakáll, kötör*), szabályellenes új alkotások könnyen meggyőzhetnek bennünket hogy legföljebb egy-két lánc-szem szükséges, hogy Diószegi és Fazekas össze legyenek kapcsolva az erőszakos nyelvújítás leghírhedtebb képviselőjével, Bugát Pállal.

KARDOS ALBERT.

MAGYAR SZÓK A MEZŐSÉGI OLÁHOK NYELVÉBEN.

Az alább olvasható szókat a Mezőség közepén, Mezőszilvás községben gyűjtöttem. A falu lakossága, egy pár birtokos és kézmíves családot kivéve, oláh, de bőven van benne eloláhosodott magyar, mint általában a Mezőségen. Hogy a Mezőség magyar vidék volt, tudjuk. Lakóiból 30 % ma is magyar, de ezt a középszámot Marosvásárhely, Szamosújvár felé a szélek magyarsága teszi akkorává. A községnevek is magyarok, a kevés nem magyar eredetű pedig századok óta magyaros hangzásu. Magyar nevükön emlegeti őket az oláhság is s magyarul nevezte régebben is. Ezt bizonyítják a Mezőszilváson

régóta használatos ilyen családnevek is: *Fiszkutján* (fizkuti), *Dămbián*, *Dămbán* (dombi), *Sármásán* (sármási), *Mócsán* (mocsi), *Szāmbättelekán* (szombattelki), *Miesán* (méhesi), *Ujlākán* (újlaki), *Mojsán* (mojosi), *Bālgján* (bāldi, bēldi), *Budūllākán* (budalaki, budatelki), *Djrzán* (derzsi), *Viszoján* (viszolyai), *Kāmārásán* (kamarási), *Pjntjākán* (pénteki, szászpénteki), stb. E községek (Fizkut, Domb, Sármás stb.) mind mezőségiek. Sőt a *Budūllākán* családnév megőrizte *Budatelke* községnek — nyilván régi — *Budalaka* nevét is. Ha a mezőségi falvaknak oláh nevük lett volna, megőrizte volna az oláh nyelv, mint ahogy föntartotta Kolozsvárnak régi szláv *Kluzs* nevét. De régen domináló magyarsága mellett legnagyobb a legszomorubb bizonyíték, a ma is élő magyar család- és nemzetségevek. Még az olyan, — mondhatni tiszta oláh — helyen is, mint Szilvás, az utóbbi két évtizedben a következők használatosak: *Szabó, Molnár, Hajdó, Rác, Zsiga, Kolbász, Katona, Pálfi, Nagy, Pap, Deák, Bálint, Farkas, Szöcs, Barna, Boros, Csizmás, Fizkuti, György, Huszas, Kertész, Kerekes, Jánosi, Nemes, Péterfi, Sándor, Rákóci, Szilágyi, Mészáros, Miklós, Balog, Májér, Oláh, Káján, Vér, Szombattelki, Barta, Buta, Burján, Székely, Csordás, Csárdás*. Ilyenek minden mezőségi községben bőven vannak. E családok és nemzetségek némelyik tagja ért még magyarul, de mérgesedik, ha nemzetiségét firtatják, mint pl. az öreg Pálfi.

Kétségtelen, hogy a mezőségi magyarság elfajzásában jó része volt a nagybirtoknak s a vele járó jobbágyságnak és nyomoruságnak. Tisztán látja Bethlen István gróf, hogy „ahol sok a nagybirtok, ott erős az oláhság” a Mezőséken. Az örményesi és sármási járásban a legtöbb a nagybirtok, (a föld 45 és 50·7 %/a.) Szilvás község Örményes és Sármás közt van, egész területének azonban 76—78 %/a nagybirtok s ime az oláhság is mennyire erős benne. Csákó, Hidas, Dombró, Mohács aranyosszéki székely községek nyomban eloláhosodtak, mihelyt Bethlen Gábor engedetlenségükért jobbágyságra vetette. S a Mezőséken megvan a nagybirtok, megvan majdem ősi alakjában a jobbágyság is minden nyomoruságával és erkölcsi nyavalyájával együtt. Hogy a gazdasági munkás milyen olcsó, hallatlan a mai napszámemelő tülekedésben. A közös nyomoruság nagy könnyűséggel egyenlíti ki a nemzetiségi, nyelvi különbséget a magyarság nagy kárára. Tuson község számottevő magyarsága pl. testestől-lelkestől vedlik oláhvá, s a szentpéteri híres vásáron ácsorogva szinte megdöbben az ember, hogy tiszta oláh viseletű leányok magyarul szólalnak meg ezen a kietlen vidéken, dúsan keverve beszédükbe az oláh szót. Úgy látszik, az iskola is bajjal végzi dolgát. Mezőszilvás 200 tanítandó gyermeke közül 18 jár az állami iskolába s a gör. kath. felekezetibe is csak valami 30, Így még a kevés magyar gyermeket is nehéz magyarságában megtartani, hogy ne is szóljunk azokról, akik elfajzottak.

Mezőszilvás község helynevei között csak egy magyarra akadtam, ez a *Gyal okászteilor*, a majd minden községben meglevő Akasztóhegy, Akasztófaoldal; az állatnevek közül a lónevek mind magyarok, a szarvasmarhanevek közt a következőket hallottam: *virág, pēndzsi, gyōngyős, szilaj, rúzi, hēgyese, sūgár, piros, bingyó, bójtos, szőjke* (tehénnevek), *bumbúská* (= gomboska, bikanév), *piros, látýis, dūru, mózsár, sūzruvas, fickó, csinós, pógán, kōrmős, miska, sūgár, rēndes, csēndes, vidám, pūjkos, bāndi*. — Az alábbi gyűjtemény jórésze szerszámok, használati tárgyak, mesterségek s

más kulturális szükségletek elnevezésére esik; ez utóbbiak közül való a szappan is; sok a lótenyésztésre, lószerszámra, lóbetegségre vonatkozó.

Szógyűjteményemben bőven van szláv eredetű szó is; magyaros alakjuk miatt följegyeztem. Szláv nyelvekben járatosak e gyűjteménybe nem valókat könnyen kiválogatják.

Az *ĭ*-vel felső nyelvválásu hátsó, zárt (gutturális) hangot jelzek. A határozatlanul képzett *ǎ* hang az oláh nyelv legjellemzőbb hangja. Úgy hangzik, mint p. a német hangsúlytalan *e*, de nem olyan gondolatnyi rövídséggel. Néha tisztán *â*-nak, néha *e*-nek hangzik, pl. *boldă*: néha *boldâ*, néha *bolde*. Egyébként nagyolt magyaros fonétikus írással írtam a szókat, inkább a szellemi érintkezés gondolatát, a művelődéstörténeti jelentőséget tartottam szem előtt.¹

ăgres: egres, püszméte

akăc: akác

ăkăr: akár; *ăkărkăre*: akármelyik

aszălălus: asztalos

băj: baj

băjos: bajos

bălhăz: bálház, tánchely; közmondásban is: *ă făre gyin bălhăz, dă ke năj bilét* = ki a bálházból, mert nincs jegyed

bănfî: tökfilkó a filkójátékban; *de ku bănfî*: üss bele a tökfilkóval

băngău: dongó, darázs, (bongó.)

bănnestye: bánik vlmivel

bărăbój: krumpli

betyág: beteg

bgyéres: béres

bgyjău: bíró

bizony: bizony

boldă: bolt; kereskedés

bolfé: bélfá a jármon

bărdă: bárd

borvîz: borvíz

bótă: bot

brăson: bársony

butuk: küllő; *butuk la mozsăr* = mozsárbütü (erd. tájszó), mozsár-ütő

bumb: gomb

bumbustye: gombostű

băkkeny: bükköny

cărkă: szarka

cipău: cipó

cujăk: cövek

csăkli: csáklya, korcsolya

csalamádé: csalamádé

csilégý: cseléd

csirês: cseresznye

csonku, csonkule: csonka

csuber: csöbör

csudă; *gye csude* = csudából se, most már azért se. L. Tsz. és Viski K.: A tordai nyelvjárás *csuda* szavát.

csűnye, spurkecsűnye: csúnya

csurgău: csurgó

dărdăbăn: darabont, udvari legény

dohányestye: dohányzik

dongău: dongó, darázs

dród: drót

făin: fain; nyilván a magyarból

fasurestye: facsar

felyherc: felhérc

figyău: fedő, fazékfedő

fijók: fiók, asztalfiók

filkău: filkójáték

firhâng: firhang, függöny

fityău: kályha, székely; *fütő*

formătring: farmatring

foszolestye: faszol, kifaszol

găbănăs: gabonás, magtár

gépész: gépész

¹ A Mezőség népességi, gazdasági viszonyaira s az itteni magyarság helyzetére nézve I. Bethlen István gróf A Mezőség és az erdélyi magyarság c. felolvasását. Különnyomat a Szabadság 1907. évi aug. 11. 13. sz.-ból. Marosvásárhely, 1907.

- goz* : gaz, gyom
gulér : gallér, ingnyak
gyeplěj : gyeplő
gyézmálestye : dézsmál. Ha a munkás pld. *harmadában* kaszál, minden három fiókból, boglyából egy az övé, de elébb a gazda dézsmál, t. i. a maga kettőjét kiválasztja
hajtás : nem hajtást, hanem — különös — *hajtót* jelent, ami a Mezőségeen = erdőkerülő, mezőőr
haläu : válu
hám : hám
hárápän : harapófógó
házne : haszon
háznuestye : használ
hiriskásä : rizskása
hóldä (?) : vetéstábla, pászma
hózád nyē : ökörhajtósó; hozzád
iábä : hiába
iz : íze vlminek
káäd : kád
kánápe : kanapé
kántä : kanta
kántár : kantiár
kápcás : kapcás (ló.)
käput : kaput, kabát
kurtäbúza : kurtabúza = négysoros kalászu; másként *gräu*
kätánä : katona
kütänäság : katonaság, katonaelet
käväs : kovács
kefe : kefe; *kefelár* : kefekötő
kefelestye : kefél
kehe : keh (lóbetegség)
kehes : kehes
käräbe : kalarábé
kjngyäu : kendő
ki à fáre : kutyakergető szó; tauologia
kip : kép
kisäjöu : késefia
kocór : kacor
kocsán (?) : kukoricacsusza, csutka
kócsie : kocsi
kokos : 1. kakas, 2. pattogatott kukorica
könqás : kondás, kanász
kopán : kappan
korbás : korbács
kórmán : ekekormány
kosté (?) : kukoricagöré; Erdélyben *kas*
kotses : kocsis
kúrua : tizes a filkjátékban
kusti ki : kutyakergető szólás
lábos : lábás (edény)
lákáte : lakat
lákátus : lakatos
lámpe : lámpa
lánc : lánc
lapas : lapos
lăpítou : lapító
lárme : lárma
lepegyeu : lepedő
lobogve : laboda
lopacikă : lapocka
lúcerne : lucerna
lúher : lóhere (trifolium)
lyeskütülye : iskatalya
máj : máj
máláj : málé (kukoricalisztből sült, lepényhez hasonló; erd. tájszó)
mätjás : mátyás, szajkó
mätók : kandur; matók erd. tájszó
més : mécs
mégis : mégis; *mégis muszáj sze*
mërem = mégis el kell mennem
mëlégár : melegágy
mestyer : ács
mészáros : mészáros
moskolestye : mocskol
mocskos : mocskos
mocskóság : mocskosság
mozsár : mozsár
muszáj : muszáj
notárus : notárius
océl : acél
olój : olaj
ontäzäu : öntöző
pähär : pohár
papus : cipő
patkăve : patkó
picülă : picula = húszfilléres
pipă : pipa
piszkolestye : piszkol

- piszkos*: piszkos
piszkosság: piszkosság
pläjbász: plajbász
pläu: pléh
pokälestye: pakol
póke: pók (lóbetegség)
pókos: pókos (ló)
poplon: paplan
popriká: paprika
prédälestye: prédál, pazarol
púske: puska; *o puskát*: meglőtte
räväs: rovás
reszeleu: reszelő
rijä: rüh; *rijosz*: rühös
riř: rét
rój: raj (méh-)
rüde: rúd
rugyice: oldalrúd
sälátyä: saláta
säp: csap (fn.)
säpkä: sapka
sälängur: sallangok a lószerszámon
sige: csiga
sinos: csinos
sizmäs: csizmadia
sizmä: csizma
sógore: sógor
sohán: soha
somojág: tekercs; tk. csomolyag =
 kendőből csavart párnácska, amit a
 fejre szoktak tenni, hogy a fejen
 vitt teher (csöbör, kosár) a fejet
 ne nyomja
sos: sas, sasfa
stráfossziju: a ló bokavédője
stang: istráng: v. ö. *ránzéku* =
 irányzék a katonai fegyveren; oláh
 honvédek így nevezik az irány-
 zéket
surc: surc, kötény
süre: csűr
surgyeu: szurgyé, szalmazsák
surläu: surló, fék a szekéren
surluestye: súrol
sütyeház: sütőház
szäbou: szabó
szäläs: szállás, utazó ember éjjeli
 szállása
szänje: szán, szánka
szämülestye: számol
szász: szász
szin: szín, félszer
szitü: szita
szobä: szoba
szokäs: szokás
szolgabgyiräu: szolgabíró
szoppon: szappan
szoponyestye: szappanoz, mos
szüs: szücs
szürëty: szüret
täce: tálca
tárnác: tornác
tokán (?): tokány
tolsër: tölcésér
tortolänc: tartólánc a rúd végén
tortosziju: tartószij a rúd végén
tyégle: téglá
tyigläzestye: tégláz, vasal
tyigläzäu: téglázó (vas)
tyülin: külön
tyisztäs: tiszta
ujos: ujjas, kabát
ulyeu: üllő
ulyu: üllü, ölyv
väkärän: vakaru
värmëgye: vármegye
vincelër: vincellér
voräs: város
zär: zár (fn.)
zebëlye: zabola
zsemblekäsü: zsemblekása
zsidäu, zsidav: zsidó
zsiläu: gyalu
zsisëu: véső.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Liszi Lászlónak a gonosz életű és rossz véget ért főúrnak a mohácsi veszedelemről szóló, terjedelmes, eposzerű verses krónikája bármilyen kevés értékű legyen is költői tekintetben, a nyelvészt mindenestre érdekelheti, mint a XVII. század közepének egyik terjedős nyelvi terméke: Hisz mondanunk se kell, hogy régebbi irodalmunk igen sok maradványának becsét a benne őrzött nyelvállapot adja meg.

Igaz ugyan, hogy Listi nyelve nem sok fejlődést mutat a megelőző évtizedekéhez képest, se újabb mondatfűzést, se merészebb fordulatokat vagy folyékonyabb előadást nem találunk nála; szókincsében azonban van egy pár különösség, ennek a főlemlítését szükségesnek tartottuk. A *bizonyabbúl, érdez, felbuzdúl, előkészít, zsoldoz* stb. szavaival, ha nem is akarunk neki helyet kérni a nyelvújítás történetében, első bizonyítékát adja annak, hogy az újítás sokszor nem a szókincs hiányai miatt, hanem a rím kedvéért történt.

A NySz., valószerűleg említett tulajdonságainál fogva, kissé mostohán bánt vele, pótolni akarjuk ezt a hiányt, de másrészt ki is mutatni irodalmi szókincsünknek Listi által való szaporodását. A helyesírást nem tekintve teljesen pontos kiadása van az Olcsó Könyvtárban, én az első, 1653-i kiadását használtam.¹

bizonyabbúl: bizonyossá lesz; a nagyobbúl mintájára: „Óránként nagyobbúl 's ugyan bizonyabbúl, hogy chak szomszédban volna“ Mars 57. *csillagos üstök*: üstökös csillag; a rím kedvéért történt attétel: „Perényi Ferencz püspök mint Czillagos-üstök . . . tündöklő“, M. 81.

elágasít: elágazóvá tesz: „Gyulafi Nemzetet elágasította.“ Reges Hungariae 54.

elajdul: „Nemzete romlásán szíve elajdúla.“ R. H. 52.

elmevillongás: vitatkozás: „Sok elme vilongás, 's tanácsban tolongás miatt elmullattatték“ M. 98

előkészít: „Neki helyeztette 's előkészítette fényes Királyi székét“. M. 133. A NyUSz. szerint csak 1838-ban Tzs-ban először.

érdez: ér, éreget: „Gyönyörű voltával az egekre érdez.“ R. H. 63. Megvan különben a Ny. Sz.-ban is tőle.

erőszakoskodik: „Az úton járókon erőszakoskodtak“. R. H. 19. A Ny. Sz.-ban csak *erőszakos* van.

felbuzdúl: „Bozdúlylon fel benned igaz magyar véred“ M. 5., 55. és mai alakjában R. H. 52. A NyUSz. szerint 1808-ban S. I. szótárában először, megvan már Listi után PP.-ban és Wagnernél is.

főfájós: a rím kedvéért: „Kire nézve bajos 's sokaknak főfájós, oltalmat kérni mástól“. M. 124. A Ny. Sz.-ban csak későbből.

gyanuper: „Mivel . . . gyanóperrel éltek . . . Mind serényen forgottak“ M. 98. Ma is csak ebben a kifejezésben van meg.

halmocs: kis halom: „Minthogy halmoczban voltak . . . Hogysem mezőségben“. M. 109. Egyetlen adat 1299-ből a NySz.-ban a Nyr. 7:218-ról.

hálós: háló: „Mivel Salmis Miklós, betegh ágyban hálós . . . vala“. M. 59. Ugyanigy készült:

¹ Az ö ő ü ű hangok az eredetiben különbség nélkül fölülírt e betűcskével vannak jelölve.

- harcolás*: „Másik Salmis Miklós Vitéz és harcolás“ M. 25.
- hárfál*: hárfáz: „Altydessel tréfál 's musikáján hárfál“ M. 7. Csak Gyöngyösitől (1700) és Gvadányitól a NySz.-ban.
- hevetegetes*: forró, heves: „Idegen helyekről darvak is megh-térnek, Heveteget helyről másová készülnek“. R. H. 60.
- késedez*: vö. érdez: „Mivel nem akartok 's késedezők vattok. Nálam nélkül el menni.“ M. 56.
- megifjúl*: „Phoenix-is Halállal ifjól megh vén koráigh.“ M. 140. Csak Zrinyitől NySz.-ban.
- mezőváros*: „Uylak Duna partnál épített mező Város.“ M. 37. Meg van ugyan M. A. szótárában, de ő élt, úgy látszik, vele irodalmunkban először.
- nyugot*: napnyugot: „napkelet s nyugott közt ennek mássa nem vala“ M. 103. vö. Ny. F. 14: 31.
- olvasókönyv*: „a' más felől a' szokott olvasó könyv volt mellette“ M. Aj. lev. Még 1790. után is csak *olvasni való könyv*.
- pénzsegítség*: „alázatosan kére Hogy pénz segítségül . . . gondgya enne népére.“ M. 24. Ugyanigy alkotva a *pénzbírság* P. P.-nál.
- porhamú*: »Mint Phoenix halálból és porhamujából elevenedést kíván.“ M. 5. Rokonértelmű szók tapadása, mint pl. *kórbeteg, lágymeleg*.
- prédálkodik*: „Hazájában séllyel a kik praedálkodtak“ R. H. 19. A régi *prédál* továbbképzése.
- rejtektanács*: titkos tanács: „sok titkait, rejtek tanácait Czászárnak megh értette“ M. 43. A régi *rejtekek hely* mintájára.
- remény*: „E' Nemzetiségünknek és Kereszténységnek nagy reménye lett volna“ M. 102.; „Bűnösök reménye“ R. H. 75. Nem Gyöngyösi élt vele először (1700) mint a NyÚSz. hiszi.
- részecske*: „Egy szegleteczkéje kiczin részeczkéje maradt“ M. 31. NySz.-ból kimaradt.
- séremlik*: „Némely Táborunknál 's mi martalékunknál, sebeiben sérémlet.“ M. 112. A Ny. Sz. szerint 'leiden' a jelentése; azt hiszem helyett áll *sérelmett*, ami époly képtelen képzése Listinek, mint a lovagnak = lovagnak: „Király után vadnak, sietve lovagnak, Egyik másikat éri“ M. 104.
- számosúl*: a sokasúl mintájára: „Várja sokasullyon s hada számosullyon“. M. 44. A Ny. Sz.-ban csak: *számosodik*,
- szemlélet*: szemlélés: „Ráró tekinteti, s deli szemléleti“. M. 17. vö. NyÚSz.
- titokbolt*: sirbolt, kripta (?) „Még hólta után is, titok boltjából is, emlékezetre juta“. M. 2. A régi *titokház* mintájára.
- választék*: „Egy kiczin választék, volt köztök üresség“. M. 89. Csak egy adat előzi meg a Ny. Sz.-ban
- végpályafutás*: „végh-pályafutással sokan megh-haltanak volt.“ M. 130. vö. végóra, végnap, stb.
- zöldez*: zöldel „Ékes öHözettel 's ruházattal zöldez.“ R. H. 63.
- zsoldoz*: zsoldért szolgál (?) : „Ki Lengyel országban, s más tartományokban fizetéssel sóldozott.“ M. 53. A *hozott*-tal való rím kedvéért.

IRODALOM.

Az adavidéki nyelvjárás

fő tekintettel a mondattani sajátságokra.

Irtá *Bacsó Gyula.* (Budapest, 1906. Athenaeum.)

A Nyelvészeti Füzetek 37. száma a címül írt nyelvjárás tanulmány, Ada vidékének nyelve nem egészen ismeretlen a nyelvészember előtt, mert már jelent meg róla nyelvjárásleírás, mely a Nyelvőr 1898. évi pályázatára készült (Vö. Csefkó Gy. és Molnár S.: Az adai nyelvjárás. Nyr. 27: 403.). Ennek a különösen mondattani részében kissé sebtében készült leírásnak hiányait legjobban érezték maguk a szerzők. Nem is jóra való restség akadályozta őket a pótlás és helyreigazítás munkájában, hanem egyedül az a körülmény, hogy sorsuk mindkettejüket messzire vetette az akácás adai tanyáktól. Annál nagyobb az örömük most, hogy munkáscsájuk fölkellette a nyelvészkörök érdeklődését, s az Akadémia támogatásával 1905 nyarán avatott nyelvész járta be újra a már egyszer feldolgozott területet és gyűjtése értékes eredményeit jól, sőt mondattani részében kitűnően, megírt tanulmányban tette közzé.

A szerző nem használta fel a Nyr. egyes köteteinek nyelvjárásunkról szóló közleményeit. Csak a saját tapasztalataira épít. Amint dolgozata bevezetésében olvashatni, minden példát élőszo után gyorsírással írt le. Ez is a gyűjtés leghelyesebb módja! De azt mégis sajnáljuk, hogy nem olvasztotta dolgozatába a Csefkó—Molnár-féle tanulmány alkalmazható adatait. Sokkal teljesebb lett volna így a kép, és nem kényszerülne a szakember, ha a nyelvjárás egésze iránt érdeklődik, több helyről összeszededegetni adatait.

A rövid bevezetésben a nyelvjárás négy palócos sajátságát sorolja fel a szerző: ú. m. 1. a palatalizálást, 2. a *t*-végű igék összevont mult idejét, 3. a felszólító mód jele mellett álló zártabb magánhangzót s 4. a felső fok *leg*-jének *let* alakját. Majd a hangtani sajátságok tárgyalására tér át. A hangtani rész, bár nem érte el a tökéletességnek azt a magas fokát, melyet Horger Antal tűz ki célul Horváth E. A bakonyalji nyelvjárás c. munkáját ismertetve (36: 78.), mégis jobb akárhány nyelvjárás tanulmányunk megfelelő fejezeténél. De ez a szakasz épen nem kimerítő. A szókincsben és a mondattanban nem egy olyan hangtani érdekességre akadunk, mely nincsen tárgyalva. A szerző fonetikai pontosságra törekszik, a szókapcsolatokban történt hangváltásokat is következetesen feltünteti, azonban sok helyütt nem jelöli meg a zárt *ë-t*, pl. ezekben az alakokban: *Pecello* helyesen *Pëcëllo* 3. l., kredenc h. *krëdënc* 17. l., te h. *të* 16., 22. stb. l., hiszem h. *hizëm* 34. l., nekem h. *nekëm* 52. l., megveszi h. *mëgvëszì* 46. l., ezek h. *ezëk* 41. l., meg h. *mëg* 38. l. stb. Olyan sűrűn leljük ezt a pontatlan jelölést, hogy nem tekinthetjük pusztá sajtóhibának.

Az alaktan úgy látszik még inkább azzal a célzattal készült, hogy a fentebb említett tanulmányt kiegészítse, s azért pl. a ragozással alig pár sorban foglalkozik. Ügyesen megírt rész ez is, és nekünk csak egy helyre-

igazításra van megjegyzésünk. Tanulmányunkban u. i. *-ők* nagyító képzővel alkotottnak vettük a *szémők* szót. Így nevezik, vagy legalább is így nevezték a mi időnkben, az adai tanyákon — gyűjtésünk középpontján — a nagy szemöldökű embert, s a tanyák néhány öreg juhosgazdájának értesítése szerint birkáról is mondták, ha fekete volt a szeme környéke. Bacsó azt állítja, hogy ez a szó semmi összefüggésben sincs a szemmel, mert a *szémög-birka* fekete birkát jelent. Nem sok gondolkodás kell hozzá és belátjuk, hogy a két jelentés közti távolság könnyen áthidalható. A *szémők* eredeti jelentése elhomályosult, csak a szín képzete maradt élénk benne. S hogy az egyébként fehér, de szeme környékében fekete birka messziről nézve nagy szeműnek tűnik fel, ez a tapasztalat megadja a kapcsolatot a *szémők*-nek a *szem* szóból való származtatásához.

Az alaktan után nagyon helyesen a Szókincs c. fejezet következik. Ott is annak a helye! Elég bő és érdekes összeállítás. A mondattan példamondataiban azonban előfordul néhány szó, melyet a szójegyzékben 'hiába keresünk. Ha a nyelvjárás leírója nem az illető vidék szülötte s aránylag csak rövid ideig tartózkodik a tanulmányozandó területen, óhatatlan, hogy tájszógyűjteményébe bele ne kerüljön az egyéni nyelv néhány tisztavirágéletű alkotása. A kombináció eredményeként gyakorta meglepő alakokat hallunk. A későbbi gyűjtő akárhányszor nyomukat sem találja. Kevés ér közülök öreg kort, a legtöbbje meghal már a születése percében. Nézetem szerint a *divatbeszéd, italkedves, összevisszahang* (a Szóalkotás c. fejezetben) nem általános használatúak, csak egyéni alkotások, „a' mellyeket az emberek . . . tsak hirtelenében gondolnak“. (GKat.)

A dolgozatnak kétségtelenül legkiválóbb része a mondattan. A könyvecske 27—53. lapjaira terjed. Tudtommal egy nyelvjárastanulmányunk sem foglalalkozik a mondattani sajátosságokkal ily terjedelmesen és minden apró részletre kiterjeszkedve. S mi több: ezzel a nagy terjedelemmel arányos az értéke is. Jó lélekkel ajánlhatom minden nyelvjárásleírónak, mert sokat tanulhat belőle. Követendő például veheti. A tárgyalt jelenségek egy része nem csak az adavidéki nyelvjárás sajátja, több közülök a köznyelvnek, sőt az irodalmi nyelvnek is birtoka. De azért helyesen teszi a szerző, hogy tárgyalja őket. Feltétlen elismerésünk azonban nem gátol meg benne, hogy pár bíráló megjegyzést ne fűzzünk e részhez is. Az ilyes példák: „Sajátságos kifejezés: *régebb úta*“ 33. l., vagy: „Sőt: *Lettisjobb, lettishamarébb*“ 45. l. és még néhány hasonló, így magukban nem sokat magyaráznak. Mondatba kellett volna foglalni őket. A következő mondat: *Ki hallotta má leves után vizet inni?* (37. l.) nem való 'A főnévi igenév mint határozó' c. fejezetbe, mert a példamondatban a főnévi igenév nem határozó, hanem tárgy. *Aki egymást szereti, hű is marad a* (30. l.). Szerzőnk szerint ebben a mondatban a beszélő kényelmességéből elhanyagolja az egyeztetést. A kényelmi magyarázatok a hangtanban már jórészt hitelüket veszítették. A mondattanban nézetem szerint még kevesebb értékük van. Ez a kényelmi magyarázat nem valami meggyőző. Az egyszámú állítmány ez esetben nem a hanyag egyeztetésnek, hanem az ilyenfajta mondatok hatásának lehet az eredménye *egyik a másikat szereti, egyik a másikat gyűlöli*, stb.

A felsoroltam hibák csak apró szépséghibák. De az már öreg hiba, hogy a munkának jelentéstani része nincs. Pedig ez ma már a nyelvjárás-

tanulmányokban egyáltalán nem „boldog hiány”. Azonban Bacsó Gyula dolgozata így is érdemes munka, mondattani része pedig valóban mintaszerű, méltó a követésre.

(Hosszufalu.)

CSEFKÓ GYULA.

Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.

Irta *Klemm I. Antal.* (Nyelvészeti Füzetek 50. sz.)

Rövid hat esztendő perdült le a Nyelvészeti Füzetek c. gyűjtemény megindítása óta s e rövid idő elég volt arra, hogy a sorozat legújabb füzete immár az ötvenes számot viselje a címlapján. Félszázra szökött tehát már a füzetek száma s hogy mit és mennyit ölelt föl a nyelvészet köréből e gyűjtemény, annak bemutatására elég a füzet hátsó födelére utalnunk, mert az ott levő címsorozat minden szónál ékesebben bizonyítja a vállalat életrevalóságát.

Maga az ötvenedik füzet egyik nagy nyelvújítónknak a nyelvét tette tanulmányozása tárgyává, akiről eredményképen azt mondja, hogy sokkal többet újított nyelvünkön, mint eddig hittük és sokkal szerencsésebben, mint akárhány nyelvújítónk. S valóban, a szerző alapos tanulmányával teljesen meggyőző bennünket ez állítása helyességéről, mert Baróti Szabó Dávid *valamennyi munkáját* alapul véve *számtalan adattal* mutatja be Baróti működését a „nyelvújítás kohójában”. Bemutatja mindazon eszközöket, amelyekkel ez az inkább nyelvművész mint költő nyelvünknek az ő korában még alakatlan anyagát alakította, gyúrta. Kimutatja műveiből mindazokat a szokat, melyeket a régi nyelvből felújított és a népnyelvből vett; kimutatja az addig ismeretlen összetételeket, képzéseket s újonnan elvont szavakat.

A tanulmány voltaképen négy főrésze oszlik. Az első rész Baróti hangtani újításait tartalmazza (*apocope, syncope, elisio*), — ezekről ugyan maga a szerző is elismeri, hogy szorosabban vett újításoknak nem tekinthetők, — ide csatlakoznak függelékképen a helyesírási újítások is, melyek a helyesírás története szempontjából figyelemre méltók. A második rész a jelentéstani, a harmadik az alaktani s a negyedik a mondattani újításokat tárgyalja. Mind a négy részt kiválóan értékessé teszi az anyag gazdasága. Leggazdagabb természetesen az alaktani rész, mely különösen nyelvtani rendszerességével s így könnyen áttekinthetőségével tűnik ki (I. *szóképzés*, ez külön osztályozva: ige-, névszóképzés, az egyes képzőcsoportok, képzők szerint stb.; II. *szóösszetétel*: az összetett igék, főnevek, mellénevek stb. külön csoportjai; III. *elvonás*; IV. *szóragozás*.) E négy főrészt megelőzi a rövid, csak a legszükségesebb dolgok elmondására szorítkozó bevezetés (a nyelvújításról szól általában s kijelöli ott Baróti helyét) és berekeszti a szómutató, ebbe azonban csak a mai nyelvben többé-kevésbé járatos szók vannak fölvéve.

Ha az elmondottakhoz hozzávesszük még, hogy a szerző kimutatása szerint a NyUSz.-nak Barótira vonatkozó legtöbb adata korábbi időre vihető vissza s így ott az évszámok kevés kivétellel javításra szorulnak s ha azt is megmondjuk, hogy eme javításra szoruló évszámú szavakat a szerző szóbanforgó munkájában csillaggal meg is jelölte: bátran kimondhatjuk, hogy nyelvézeti irodalmunk nagyon hasznos munkával gyarapodott.

PROHÁSZKA JÁNOS.

A magyar katonai műnyelv.

A magyar katonai műnyelv voltaképen csak a honvédség szervezésével egyidejűleg kezdett fejlődni,¹ természetes tehát, hogy belesodródott a magyar nyelv fejlődésének abba az árába, mely a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben a magyar műnyelvet csaknem minden szakban megrontotta, s amely nyelvromlás ellen indította meg Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőrt. Míg más szakokban az évtizedeken át tartó ostrom, a folytonos bírálat, vitatkozás, mely az egyes szavakat és kifejezéseket meghányta-vetette, meg is hozta gyümölcsét s a műnyelv nagy változáson ment át, egyes szakokban egészen át is alakult, a katonai műnyelv ez idő alatt alig változott. Ennek oka egyrészt az, hogy nem volt kapcsolat a katonai irodalom és a nyelvtudomány között s e két szak művelői egymásról jóformán mítsem tudva folytatták munkájukat. Másrészt meg az a körülmény is hozzájárult a katonai műnyelv romlásához, hogy az irodalomnak egy nagy részét, a szabályzatokat, utasításokat németből kellett fordítani, tehát a műnyelv nem tudott megszabadulni az idegen hatástól. Körülbelül másfél évtizeddel ezelőtt felmerült már az a gondolat, hogy segíteni kellene ezen a bajon. A Nyrben (1891. dec.) Bélteky Kálmán foglalkozott a katonai műnyelvvél, s ugyanakkor Vághó Ignác is tárgyalta e kérdést a Ludovika Akadémia Közlönyében, 1892-ben, majd ismételve 1901-ben, e felszólalások azonban csaknem teljesen eredménytelenek voltak.

Most, midőn a Ludovika Akadémia Közlönye helyébe egy új folyóirat lépett, a *Magyar Katonai Közlöny*, a szerkesztő bizottság különös gondot akar fordítani a magyar katonai nyelv fejlesztésére. A f. évi áprilisi füzet élén a szerkesztő bizottság felhívást intéz olvasóihoz: *Fejlesszük a magyar katonai nyelvet!* „Sajnos, — olvassuk e felhívásban —, naponta tapasztaljuk, fájó szívvel érezzük, hogy nyelvünk nem felel meg sem a katonai, sem a nyelvtudomány követelményeinek, hogy beteges is, erőtlén is. Nem könnyen munkálható anyaga a katonai irodalomnak — — — Kötelességünknek ismerjük tehát, hogy a magyar katonai nyelv ügyét szeretettel ápoljuk s hogy megjavításával, fejlesztésével lelkiismeretesen foglalkozunk“. Ezt a munkát mingyárt meg is indítja a folyóirat. A felhívást Vághó Ignác százados cikke követi, melyben megjelöli a magyar katonai műnyelv ápolá-

¹ A honvédség szervezését megelőző korban is történt már kísérlet a magyar katonai műnyelv megalkotására. A M. T. Akadémia megbízásából Kiss Károly kapitány és akadémiai r. tag adott ki 1843-ban egy *Hadi műszótárt* magyarul és németül.

sára és fejlesztésére szolgáló irányt és módot. „Halaszthatatlan kötelességünk — írja —, hogy a magyar katonai nyelvet a sok fattyúhajtástól megtisztítsuk, a helyes alpra tereljük, amelyen mind a hadi hivatás, mind a nyelvtudomány követelményeinek egyaránt megfelelhessen”.

A követendő elveket így állapítja meg: . . . A nyelvet nem csak javítanunk, hanem fejlesztenünk, gyarapítanunk is kell. De meddő fáradozás lenne, ha minden helytelenül alkotott szót ki akarnánk irtani. Sok már egészen meggyökerezett nyelvünkben. Hézagot tölt be, hézag támadna helyén, ha kiirtanók. Ezért a pótolhatlan szókat meg kell hagynunk, mert már régen elmúlt az ideje, hogy általánosan használt szók helyett jobbakat ajánljunk.* — — — „Csak oly tárgyra, vagy fogalomra alkossunk műszót, mely a katonai életben fölmerült, de még nemzeti nyelvünkön megfelelő kifejezése nincs. Egy fogalom stb. jelölésére elég egy szó; ha megfelel, ha jó, helyette mást alkotni s használatát erőszakolni nem szabad. — — — Minden új szó alkotásakor az legyen a szabály, hogy minden újítás, legyen az új szó vagy kifejezés [helyesebben: akár új szó, akár szólásmód], csak akkor helyes, ha nem egyéb, mint a régi törvények alkalmazása. A nyelv törvényei ellen szót alkotni nem szabad”. S itt nagyon helyesen utal rá a szerző, hogy a katonai nyelv fejlesztéséhez a katona és a nyelvész együttes munkája szükséges. A katonának a nyelvtudomány segítségére van szüksége, viszont a nyelvész se képes az illető fogalom, tárgy ismerete nélkül a szó vagy kifejezés alkotásában a katonai nyelv szolgálatára lenni. „S ha jó szót alkotni még közösen se bírnánk, inkább fogadjuk be az idegent, hogysem korcsokat használjunk.”

S a folyóirat szerkesztő bizottsága nem elégszik meg az elvek fejtegetésével, hanem mingyárt hozzáfog az elvek gyakorlati alkalmazásához s külön rovatot nyit a nyelvművelés számára. E rovatban megjelölik a nyelvben meg nem gyökeresedett s kiirtandó korcs szókat; megállapítják az új műszószükségletet; pályadíjat tűznek ki az új fogalmak jelölésére s z ü k s é g e s, valamint a korcs és a meg nem honosodott idegen műszavak pótlására alkalmas műszavak képzésére. Mingyárt ebben a számban 5—5 korona pályadíjat tűz ki a szerkesztő bizottság egy korcsszó (*kanyarcsapszeg*) és több német műszó jelölte fogalom helyes kifejezésére. A német műszók a következők: *Burgfeuer*, *Entersäbel*, *Heckfeuer*, *Schnurziel*, *Repetierspannabzug*, *Panoramafernrohr*, *Sprenggranate*, *Brisanzgranate*, *Dachkantprisma*, *Zwangläufig*, *Spannuss*, *Zurückspielen des Rohres*, *Aufnahmsstellung*. E rovatban még az idegen szólások javításával is foglalkoznak s a szerkesztőség a köznyelvben s a katonai nyelvben is szokásos idegen és helytelen szólásoknak, mondatszerkezeteknek egész sorozatát összegyűjtötte.

A Magyar Katonai Közlönynek e komoly törekvését örömmel üdvözljük s óhajtjuk, hogy minél nagyobb sikere legyen.

B. J.

NYELVMŰVELÉS.

Színházaink és a magyar nyelv.¹ Bécsben senki sem beszél irodalmi német nyelven. A polgárság a lokális dialektussal él, amely a nagy bajuvár tájszólás egyik kiágazása, és a legelőbbkelő körök kiejtése és részben nyelvkincse is erősen különbözik az irodalmi német nyelvtől, melyet ők *hochdeutsch*-nak neveznek. Midőn Ferenc József király utoljára Berlinben járt és a brandenburgi kapunál a polgármester üdvözetét fogadta, a német laptudósítások külön megjegyezték, hogy a felséges vendég beszédének délies lágysága derűsen érintette a közelállókat.

Az osztrák tájszólás tengerében van azonban egy kis sziget, ahol meghúzódik az irodalmi *hochdeutsch* nyelv: a Burgszínház. A bécsi udvari színház művészeinek első kvalifikációjuk a hibátlan és elegáns német beszéd. Ez a nyelv-kultusz annyira megy, hogy a finomabb hallású ember a színpadon kívül is felismeri a burgszíneszt a beszédmodoráról.

A berlini drámai színházak ugyancsak sokat kívánnak színészeiktől beszélő-művészet dolgában. A beszéd „délies lágyságát”, mely derűsen érinti a berlinieket, ha egy fejedelem szájából hallják, kinevetik vagy lepisszegik, ha a színpadról hangzik feljűk. A berlini kritika e tekintetben irgalmatlan és megbuktatott már nem egy osztrák vagy délnémet eredetű jeles művészt, akinek beszédmodorából kicsengett a honi tájszólás. A berlini színingazgatók, ha délvideki művészt szerzódtetnek, gyakran elküldik hosszabb időre Hannoverába, hogy németül tanuljon. A közhit szerint ugyanis Hannoverában beszélnek a legelegánsabb nyelvet.

Hogy a Comédie Française a klasszikus francia nyelv iskolája, az általánosan ismert dolog.

Lássuk most már magyar viszonyainkat. A magyar *játékszín* tudvalevőleg a *honi nyelv pallérozásának* jelszavával nyílt meg. Irodalmi eleink úgy vélekedtek, hogy a színpad műhelyében ki fog csiszolódni a magyar társalgási nyelv. Feltevéssükben nem is csalódtak, mert hogy a magyar nyelv, mely még a gárdisták korában darabos, szegényes és terjengős volt, ma erőteljes, csillogó és finom, hogy egyaránt kitiünő szerszám a költő, a tudós, a szónok és az üzletember használatára, azt nagyrésztben a magyar színpadon lefolyt csiszolási folyamatnak köszönhetjük.

Úgy tetszik azonban, mintha a magyar színpad újabban megfeledezett volna kötelességeiről, melyeket annak idején a nyelv pallérozásának dolgában vállalt. Ne beszéljünk a magánszínházokról, hanem beszéljünk az állami felügyelet alatt állókról, nevezetesen a Királyi Operáról és a Nemzeti Színházról.

Az Opera nagy nehézségekkel áll szemben. A művészek egy része külhoni és még ott tartunk, hogy elismeréssel kell fogadnunk, ha közülök egyik-másik a szerepét azon a szánalmasan mulatságos zagyalék nyelven éneкли, melyet a művész-optimizmus magyarnak nevez. Jóval súlyosabb beszámítás alá esik a szöveggönyvek kérdése, mivel itt még annyit sem tettek

¹ Jeles írónknak ezt a figyelemreméltó fejtegetését az Új Időkből vesszük át. *A szerk.*

meg, amennyit könnyűszerrel megtehettek volna. A régebbi szövegeknyvek csak úgy hemzsegnék a hajmeresztő sületlenségektől és alkalmasak arra, hogy még a tősgyökeres magyar művészek nyelvérzékét is demoralizálják. A Magyar Királyi Opera a címében levő magyar jelzőnek tartozik azzal, hogy magyarság szempontjából revízió alá vegye régebbi dalműveit, ami nem volna nehéz feladat, mivel nagy számmal vannak ma már jól verselő fordítóink. Tudom, hogy a zenészek mellékesnek tekintik ezt a kérdést. Nem is akarok velük vitatkozni. Konstatálom azonban, hogy az Opera óriás apparátussal gondoskodik a színpadi kiállításról, mely nem fontosabb járuléka a zeneművészetnek, mint a nyelv.

Beszéljünk a Nemzeti Színházról. A klasszikus magyar nyelv rendszeres és öntudatos kultuszáról — olyan értelemben, ahogyan a Comédie-ban a francia nyelvet, a bécsi Burgszínházban a német nyelvet kultiválják, — a Nemzetiben szó sem esik. A helyzet ott a következő: Vannak jól beszélő művészek, különösen a régebbiek között és vannak rosszul beszélők, főleg az ifjabbak között. Az utóbbiak nagyobb részét a kávéházakban fejlődött pesti akcentussal élnek. Vannak köztük olyanok is, akiknek nyelvét erős faji sajátosságok jellemzik, és vannak, akik valami rossz példát utánozván, egyéni beszédmodort, helyesebben modorosságot szoktak meg. Az általános zűrzavart és fégyelméletlenséget növelik a színház egyes szerzői és fordítói. A Nemzeti Színház műkedvelő-írói között található nem egy, aki nyílt háborúban van a magyar irállyal. A fordítások, melyek többnyire olcsó pénzen, nagy sebbel-lobbal készülnek, nyelv szempontjából gyakran botrányosak. A színész természetesen kevés tisztelettel viselkedik az ilyen szöveg iránt, rögtönzéseket enged meg magának, aminek következménye, hogy a nemzet első műintézetének deszkáiról (különösen vígjátéki előadások alkalmával) olykor a pesti külvárosok szólamai csendülnek felénk.

A pesti nyelv is tájszólás, melynek színpadi jogosultsága lehet, de csak kimondottan helyi környezetben játszó darabokban. Ha helyet bitorol nem helyi jelentőségű színművekben, akkor nem egyéb, mint a becsületes magyar nyelvnek államköltségen való felhigítása és meghamisítása. Pedig a Nemzetire e tekintetben jóval fontosabb és súlyosabb köteleességek nehezednek, mint akár a Comédie-ra, akár a Burgszínházra. Ismételten figyelmeztetem már arra a különös tényre, hogy a fővárosi ember nem becsüli meg a maga anyanyelvét. Budapesti úri asszonyok pirúlvá szegyenkeznek, ha rájuk bizonyítják, hogy hibásan beszélnek a francia vagy a német nyelvet. Aki azonban édes magyar nyelvét idegen szavakkal keveri, germánizmusokkal fölhigítja, rácsolva vagy énekelve kerékbe tör, az fővárosi fogalmak szerint előkelően, vagy legalább is sikkesen beszél.

Azt hiszem, érdemes volna, ha az, aki komolyan elmélkedni fog a Nemzeti Színház föladatairól, ezzel a kérdéssel is foglalkoznék. A színházat főleg és kimondottan azért alapították, hogy temploma legyen a magyar nyelv kultuszának. Csak egy magyar nyelv van, melyet kultiválnia érdemes: az Arany Jánosé és a Petőfi Sándoré. Már ezzel a kultusszal is, mely még csak pénzébe sem kerülne, a színház igazolhatná a maga létjogosultságát.

Hg. F.

Leiter Jakab s egyéb magyartalanságok. Abban a nagy sietségben, amellyel a külföldi irodalmak alkotásait sietnek a kiadók nyelvünkön

megjelentetni, vajmi ritkán van köszönet. Hemzsegnek az efféle fordítások a magyartalanságoktól sőt — furcsaságoktól is. Mert az idegen nyelvek szólásformáinak, különös szóhasználatának szolgái utánzása többnyire ide vezet: parturiunt montes et nascitur *ridiculus mus*.

Dickens öröksépségű Sketches-einek a Magyar Könyvtár-beli (205. sz.) fordításából említek egy ilyen *ridiculus mus*-t. A Horatio Sparkins c. rajzban szerepel az élősdí Flamwell. Egy helyen ezzel a jelzővel: *said the toad-eating Flamwell*. Ezt a magyar fordító szószerint vette s született a következő Leiter Jakob: „Szólt Flamwell, a ki éppen *békát evett*.” Holott az angol szólás értelme annyi, mintha mi azt mondjuk: zsebre tenni valamit (sértést). Ez angol jelzőt a parazitára szokás alkalmazni, a Dickens-kiadó Erzgräber jegyzete szerint: in dem Sinne von Beleidigungen hinnehmen, wie es ein *Schmarotzer* muss.¹ Erzgräber idézi a francia analogont: *avaler des couleuvres*. U. e. fordításban olvassunk efféle németutánzó barbarizmusokat: „Elakarja vinni a leányokat a némajátékhoz.” Mánhelyen: „A színjátékhoz akartak öltözködni.”

Ám mit hánytorgassuk az ilyen, elvégre is gyakran másféle célokát szolgáló fordításokat, mikor a legbotrányosabb magyartalanságok csúfítják iskolánk könyveinket is? Ahonnét tiszta magyarságot, hibátlan, magyaros észjárású beszédmódot kellene tanulnia a gyermeknek, ott ilyen példákat lát maga előtt: (Ezúttal csak egyik igen elterjedt törtérikönyvünkről szólok: a Mika-féle Ókor-ról.) „Az a keskeny partszegély egyez az európai Görögországgal *külső kinézésre is*. (25. l.) *Röviddel utóbb* a marathoni győző meghalt”. (Ez a gyanus magyarságú mondat belekerült a Négyesy László-féle Olvasókönyv III. kötetébe is, a elkerülve a szerkesztő figyelmét A 91. lapon: „Elhintette a görög civilizáló magvait, melyek kelet *kinézését* egypár emberöltő alatt egészen megváltoztatták”. Három oldallal odább: „A félsziget poros, *szomorú kinézésű*”. Szóval ezt a germanizmust minden elképzelhető használatában bőven ontja ez az iskolakönyv. S az efféle magyartalanságok engedélyezett középiskolai könyveinkben csakúgy hemzsegnek. A szóban forgó iskolakönyv különben a görög és latin szavak írásával is ugyancsak furcsán bánik el: ahány szó, körülbelül ugyanannyi — hiba. Erről azonban máshol már megemlékeztem.

V. D.

Föltételez. Joannovics György a Nyr. hasábjain már többször (legutóbb 34: 22.) megróttá a *föltételez* ilyféle szétválasztását: *föl nem tételezi, föl sem tételezhette* stb. Nem hiszem azonban, bárhányszor megrója is, hogy ezt a szót vissza tudná helyezni eredeti használatába s meg tudná gátolni szétválasztását. Ő maga is megemlíti, hogy a *föltételez*-t *föltesz* értelemben használják általánosan. Tehát jelentése megváltozott. És ha jelentésben a *föltesz*-szel halad egy nyomon, természetes, hogy egyéb sorsában is hű osztályosa marad, alakí változataiban is utána indul. Már pedig a *föltesz*-t ugyancsak szétválasztjuk: *föl nem teszi, teheti* stb., s ezek analogiájára taglaljuk a *föltételez*-t is. Bizonyos, hogy eredeti értelmében használva e

¹ Hisz a *békanyelést* mostanában elég gyakran emlegetik minálunk is.

szót, nem választhatták szét. De most már eredeti értelmében alig használjuk, csakis megváltozott jelentéssel s mivel erős és világos analógia hat rá, szétválaszthatjuk. A *kifogásol*, *befolyásol* (csúf egy szó) szétválasztása már már más dolog. Jelentésük nem változott meg, világos analógia nem szól az elválasztás mellett, szétválasztásuk tehát hibás s az ép magyar fülnek nagyon rosszul hangzik.

CSEFKÓ GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Egy pár puska, egy pár pisztoly. Zolnai Gyulának „Párpuska, párpisztoly“ című magyarázatát (Nyr. 37 : 135—37.) nagy érdeklődéssel olvastam és azonnal megpróbáltam a kérdéses és kétséges két szónak valamilyen megfajtását adni, ami talán nem fog nagyon messze járni a helyestől.

De először hadd csodálkozzam azon, hogy Zolnai a *pár pisztolyra* nem hozta föl a legismertebb példát, a híres kuruc éneket:

Csinom Palkó, Csinom Jankó,
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Deli pár pisztolyom.

E kuruc nóta közkeletivé tette a *pár pisztolyt*, egyszersmind azt bizonyítja, hogy valaha közhasználatú volt a *pár pisztoly*; a régi magyar katona felszereléséhez csakúgy hozzátartozott, mint a csontos karabély, a selyem lóding vagy sarkantyus csizma.

Ez a közhasználatu fegyver, amellyel versenyzett kedveltségben a *pár puska*, nem lehetett valami különös hadi szerszám, hanem a legegyszerűbb, a legközségesebb; megfajtéseért nem is szabad messze kalandoznunk, hanem a legegyszerűbb úton kell kereskednünk.

Szerintem a *pár puska*, *pár pisztoly* nem tehet egyebet, mint két-csővű puskát, kétsövű pisztolyt. Tudjuk, hogy a magyar nyelv nemcsak a két külön darabból álló, de összetartozó ruhaneműt vagy eszközt nevezi *pár*-nak (*egy pár csizma*, *egy pár kesztyű*, *egy pár fülbevaló*, *egy pár lószerszám*), hanem az olyan ruhát vagy eszközt is, mely tulajdonkép egy darab, de két ágra, két szára oszlik (*egy pár nadrág*, *egy pár gaty*). A két csőből álló puskát, pisztolyt egészen a két szára oszló nadrág analógiájára nevezhették *egy pár puskának*, *egy pár pisztolynak*.

Világossá teszik ezt azok a példák, melyeket Zolnai idéz és amelyekben az *egy pár puska*, *egy pár pisztoly* kifejezések úgy vannak használva, mint az *egy pár nadrágot* szoktuk. Ugyanis a *párt* a puskától vagy pisztolytól el lehet választani közbeszúrt jelzővel, éppen azért én címszókul sem írtam: *párpuskát*, *párpisztolyt*, mert ezek soha sem voltak összetett szók. Zolnai példái közül különösen tanulságos: *Vagyon egy pár viseltes pisztolyom*. E mondat egészen az *egy pár viseltes nadrág* mintájára van formálva. Ugyancsak páros ruhadarabot juttat eszünkbe Zolnai másik mondata: *viselő egy pár pisztolyomat* lodingostúl.

Most már csak az a kérdés, hogy igazán használtak-e kétsövű puskát és pisztolyt a XVI—XVIII. században. Erre a hadtörténetírók felelhetnek teljes bizonyossággal, én csak arra hivatkozom, hogy „A magyar viselet története” című, Nemes—Nagy-féle millenáris munka 61. fekete tábláján látható egy kétsövű kovás pisztoly. De még inkább hivatkozom arra, hogy a köznyelvben valódi és átvitt értelmében egyaránt járatos a *rádupláz*, amit leginkább egy pár puskával vagy pisztollyal lehetett megtenni, mielőtt a hátul töltő és forgó szerkezetű fegyvereket feltalálták volna.

Végül hadd vessek hozzá ahhoz a mondathoz is, amelyből a jelen kérdés kiindult: *egy Gáz pár puska komérdinernek*. (Századok 1906. 831. lp.). Az előbbieket után kétségtelen, hogy semmiféle *gázpár* vagy *Gáspár puska* nem lehet itt szóban, mert a pár szorosán a puskához tartozik. Hát akkor a magára maradt *gáz* mit tehet? Azt hiszem, ennek a megfejtése még inkább Kolumbusztójás-számba mehet, mint az egy pár puskáé, egy pár pisztolyé. Ha volt egy-egy viseltes és viselő pár pisztolya, bizvást lehetett a nagyobb urnak egy *gyász pár puskája*, amely kiegészíthette a *gyászruhát, gyászfátylat, gyászhintót, gyász-sellyét*. Ismétlem, ez csak hozzávetés, de könnyen megeshetik, hogy ezzel találtam el az igazat.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Véré, vésár. Szinyei József A magyar nyelvbe átvett oláh szavak (Nyr. 23: 533—34. l.) dolgozatában említi már, hogy a cimbeli két szó oláh jövevény. Együttal azonban azt a gyanúját fejezi ki *Edelspacher* nyomán (NyK. 12: 110.), hogy a *véré*-nek eredetije az oláh *văr*, illetve *vere!* (vokativusi alak) a magy. *vér* mássa lehet. Ebben a hitben volt A. Cihac is, aki etimologikus szótárában a *văr, vară* (nőnemű alak): *cousin, cousiné* szókat ugyancsak a magy. *vér*-ből származtatja.

A *văr, vară* általános keletű szó, melyet nemcsak az éjszaki (dáko)-oláhok ismernek mindenfelé, hanem a déliek (makedon- s megleni-oláhok) is. Ez a kétségtelen tény, hogy t. i. élő szó mindkét oláh dialektusban, maga elegendő bizonyíték a magyar eredet ellen. Az oláh nyelv régi emlékeiben sűrűn fordul elő: *și iată Elisavta vară-ta și aceea aŭ inceput fec̃tor la bătrînețele ei* (1560—1.): ime Erzsébet nagy nénéd is öregkorában fogant (*Piteșteanu: Tetravanghelul diaconului Coresi*, Bukarest, 1889. 115. l.). *Scris-am zabisul meu la mîna uchi-meu Pătru și la văr-meu Tatul, brat ego și văr-meu Dragul i brat ego* (adásvételi szerződés Muscel megyéből, 1600. táján): irtam leveletem nagybátyám és Tatul nagybácsim testvéreinek kezéhez (*B. P. Hașdeu: Cuvente din bătrîni*, Bukarest, 1878. 1: 101. l.). De se vor amesteca veri premari (1640-ből): ha első unokatestvérek keverednek . . . (*M. Gaster: Chrestomatie romîna*, Leipzig-Bukarest, 1891. 1: 90, 190., 2: 234., 259. l.); *Ji este și nepot de văr primare* (1646-iki oklevélben): neki első unokatestvérből (származott) unokaöccse is (*T. Codrescu: Uricarul, Jași*, 10: 98., 15: 322., 17: 20—1., 239., 18: 253., 22: 132., 25: 25., 132. l.; *N. Jorga: Fragmente de cronică*, Bukarest, 1901. 3: 33. l.) stb. Folytathatnám egy csomó példán keresztül annak igazolását, hogy a *văr, vară* szó általános keletű a hazai s a két fejedelemségben (Moldva és Havasalföld) lakó oláhság régi irodalmában.

Ime példák a mai nyelvből: *De l-eŷl găsi c'a fi cu verișorŷ...*: ha találjátok, hogy együtt van unokatestvéreivel . . . (S. Fl. Marian: *Vrăjŷ, farmece ŷi desfacerŷ*, Bukurest, 1893. 22—3. l.); *verișană* (Biharból): petite cousine (*Convorbiri Literare*, Bukurest, 1887. 20:1021. l.); *văr*: cousin (v. ö. J. Urban Jarnik és A. Birseanu: *Doine ŷi strigături* (népköltési gyűjtemény) *du Ardeal*, Bukurest, 1885. szótári rész); *Ceŷ de o etate sã titulează cu frate saŷ soră, vere saŷ văr nŷcã* (Bánság): az egykoruak egymást testvérhugom (néném), bátyámuram, hugom (néném) *asszony* címmel illetik (S. Liuba és A. Jana, *Topografia satuluŷ ŷi hotaruluŷ Măidan*, Karánsebes, 1895. 4. l.), stb. stb. Mellözöm a különböző szótárakat, melyek egytől-egyig felsorolják a *văr*-t és származékait.

Az előadottakból világosan kitűnik, hogy az oláhban a *văr* 'cousin, vetter', amely jelentés váltakozik a 'rokon, atyafi, jóbarát, cimborá' jelentésekkel, épen mint a székelyben és csángóban (v. ö. TSz. *vére*, *véres* cikk alatt). Az erdélyi és moldvai magyarság átvette az oláhból a szónak különböző jelentéseit is. A *vésár*, *vėsár*: nőrokon (megszólításban) a csángóknál az oláh *verișoară* mássa, illetve annak hanyagabb kiejtéséből való, így: *veșoară*. A csángók ismerik egyébként az oláh szóhoz közelebb álló alakot is: *vésára*: szerető (TSz.).

A *văr*, *vară* szó megvan a déli (makedon és megleni)-oláhban is, ott azonban a 'vetter'-t ekkép nevezik: *cusurin ver* < lat. *consobrinus vērus*. Az éjszaki oláhban nem maradt meg a *cusurin* szó, csak a jelzője *ver*, amely főnévé vált (v. ö. a spanyol és portugálban *primo* (vetter) < *consobrinus primus*). Így támadt pl. az oláhban a *nuŷa* (vessző) szó < lat. *novella* (fiatal), t. i. elmaradt a *ramura* (lat. *ramula, ágacska) főnév, a *bun* (nagyapó), *bună* (nagyanya, v. ö. magy. *banya*), a *tată bun*, *mamă bună*-ból; a déli oláhban pl. *mărdzineor* (bölcesség fog) a *dinte mărdzineor*-ból, stb.

Kutatásunk eredménye tehát, hogy a székelyben és csángóban használt *vére*, *vėsár* szavak eredetije az oláh *vere* (*văr*-ból), *veșoară* (*verișoară*-ból) ismert szó úgy az éjszaki mint a déli oláhoknál s hogy az oláh nyelvkincs latin elemeihez tartozik. ALEXICS GYÖRGY.

A körülírt múlt-alakhoz. Simonyi a *halva van*-féle körülírt múltalakoknak Erdélyben s Moldvában tapasztalható nagyobb elterjedését oláh hatásból is hajlandó magyarázni, s e végből az *am jurat* 'esküdtem'-féle oláh szerkezetre hivatkozik, amely szerinte azt tenné: 'vagyok esküdt'. (Nyr. 36: 393.) Ez a hivatkozás helytelen s így az oláh nyelv befolyásáról fölvetett vélemény is megdől. Az *am jurat* nem annyi mint 'esküdt *vagyok*' és magyarra szószerint le sem fordítható, minthogy a szerkezetben szereplő segédige, az *am*, *aŷ*, *a* (vagy *au*), *am*, *aŷl*, *aŷ* nem a latin *esse*-nek, hanem a *habere*-nek oláh maradványa; a szerkesztésmód tehát azonos a francia *avoir*-os és a német *haben*-es összetett múltval: *j'ai écrit*, *ich habe geschrieben*. Míg azonban a rokon francia nyelvben s a németben is megvan az *esse* (*être*), illetőleg a *sein* segéd igével való szerkesztésmód, addig itt az *esse*-vel való körülírás egyáltalában nem fordul elő, pl.: *am venit*: *ich bin gekommen*, *am fost*: *ich bin gewesen* stb. (L. Tiktinnél a Gröber-féle Grundrissban, I. 455.).

ZOLNAI GYULA.

Kövesdi Pál nyelvtanához. Gulyás István debreceni tanár egész kis könyvet írt egy nyelvtani vázlatról, melynek egyetlen kézirati példánya Nagy Gyula ugyancsak debreceni tanár tulajdona.¹ A kézíraton a szerzőnek neve nincsen rajta. Gulyás nagy készüllettel állapítja meg a kézirat szerzőjét, nyelvtudomány- és nyelv-történeti értékét. Megállapítja ugyanis, hogy e kézirat feltűnően megegyezik, itt-ott szórul-szóra is, Kövesdi Pál 1686-ban megjelent rövid magyar nyelvtanával. Gulyás tehát tüzetesen egybeveti e kéziratot Kövesdi Pál nyelvtanával és a Szemzi Molnár Albertével is. Az eredmény az, hogy az Excerpta valóban a Kövesdi munkája, de ebből az 1686-ban kiadott nyelvtant Pálnak fia János készítette. Ezután G. az Exc. nyelv-történeti jelentőségét fejtegeti. Különösen érdekes Gulyásnak az a megállapítása, hogy e kézirat szerzője szabályait az élő, a beszélt nyelvből vonja el. A függelékben a kéziratot egész terjedelemben van közöli, s a kézirat 33. lapjának hasonmását. Az egész munka a Corpus Grammaticorumhoz értékes adalék és módszeres feldolgozásával Gulyás hasznos munkát végzett.

ALFÖLDY MARCELL.

Nyelvtörténeti adatok közt (Borovszky Samu közlése a MNy. ápr. számában) olvassuk ezt a furcsa összetételt: „*megszámadás*: Az Matra allian levőknelis vagion Restantia, de ezeket megh nem tudhatni, az *megh számadásra* be nem jonek“. De ez a *megh* nyilván a megelőző szóhoz tartozik, s az egésznek ez az értelme: ezeket még nem tudhatni, az *még* (= amíg) számadásra be nem jönnek. — Ugyanott olvassuk ezt az idézetből szintén rosszul kikövetkeztetett szót: „*tűrőtábla*: Egy Tabla kin *Turot* tartanak“. Az idézetben nincsen *tűrőtábla*. — U. o. a *csűrfa* alatti idézetben az oda nem illő *neőttek* helyén az eredetiben alkalmasint *ueőttek* van (azaz *vőtték*).

KOVÁCS MÁRTON.

Hétrétű, hetvenhétrétű, százrétű. Horger Antal Egy ismeretlen nyelvújító c. dolgozatában (Nyr. 36: 180.) Erdélyi Jánosnak Hetvenhét közmondásból támadt Gúnyortzak vagyis Rendes Tréfa c. munkáját ismerteti s cikke egyik népies hangú szemelvényének két utolsó sora így hangzik:

Vasgerebeny legyen nyúgó nyoszolyája;
A hetvenhét rétű örök nyavalyája.

A cikkíró ehhez a következő megjegyzést fűzi: . . . hogy miféle betegség lehet a *hetvenhét rétű*, azt nem tudom.

Bácskában sokszor hallottam ezt a népies átkozódást: *Ó hogy fogja el a hétrétű f . . . s, hogy érje utó(l) a hetvenhétrétű f . . . s!* De a nyelvben gyakori eset, hogy a jelzett szó elmarad, s a jelző magában elegendő a fogalom kifejezésére, pl.: *mosdó(-szoba)*, *háló(-terem)*, *törülköző(-kendő)*; *négy lábúak*, *nagyfejúek* stb. Ez alakok analogiájának hatása folytán — valószínűleg egy kis eufemizmussal — a *hétrétű*, *hetvenhétrétű*, gyakorta így is: *százrétű*, önállóan is szerepel, pl.: *rágyútt a hétrétű, ékapt*

¹ Excerpta Lingvae Hungaricae. (Exercitia Nicolai Ritzmann.) Az eredeti kéziratból sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Gulyás István. Debrecen. 1908.

a százzétü stb. Az említett cikk *hetvenhét rétü*-je tehát bizonyára nem egyéb, mint amit jó magyarán így mondunk: *némethas*. Megjegyzem, hogy a *hétrétü*, *hetvenhétrétü*, *százzétü* kifejezések sűrűn előfordulnak egyéb trágár szólásokban is.

CSEFKÓ GYULA.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népmese.

Tündérszép Majlona.

(Folytatás.)

Kezet foktak, ébucusztak, éméntek égymástú. A Nap messzi utaz, asztán é kis házocskát talá az ut mellett. Bemégy a hászhol, hát ki van ot, mind az öreg asszon? Beköszön hozzá:

— Jó napot aggyon isteⁿ, öreg anyám!

Aggyon isteⁿ fiam, neked is, Nap. Hunⁿ jársz té itten, holott a te országodbú a madár sē jár itt.

— Ó idēs öreg anyám, én gyüttem országot, világot próbányi, magamnak feleségēt keresnyi, keresēm a Princip Majlanát, a tündér kiránét; hotyha tunna rula hirt mondanyi.

— Ó, aszongya, fijam, én áru nēm tudok hirt mondanyi, hanēm várgy estét, én vagyok a méhéknak a kiránéja. A méhéim oda vannak virágér; ha mēggyünnek, azoktú mekkérdēzēm, nēm hallották-é hirit.

Kérdēzi a méhéktú, nem tunnak é hirt mondanyi; de mindéggyik szabódik, hon nēm tud rula. Má haza mēnt kilencvenkilenc, a századik oda van későjig. Hazamégy, asztán piroⁿgattyá az öreg asszon, hom mér ijen sokájig vót oda. Aszongya, hogy ü messzi vót, nēm gyühetett hamaréb.

— Hátha ujaⁿ messzi vótá, tucc é a tündér kiránérú a Princip Majlanárú valamit?

— Hon nē tunnék, mikor most is annak az ablaktyárú hoztam virágot; ha elér vóna, maj kitekerte vóna a nyakamat. Hanēm hónap kilenc órákkor ide gyünnek fürdenyi ebbe a tóba.

Aszongya az öreg asszon:

— No ides fijam, csak kemēⁿ szived lēgyēⁿ, hát megnyeréd a Princip Majlanát.

Másnap reggē nyóc órákkor adot neki az öreg asszon ujaⁿ zsirt, hogy mēkkente magát, asztán létⁿ ü belüle é kis egér; émént a tó partyáro, ott ádot magának lē likat asztán bele bujt, ot várta a Princip Majlanát. Asztá az öreg asszon mēgmonta neki, hom maj mikor kigyün a ligbú, mēgrászkodik, csak ujaⁿ legēⁿ lēz belüle min vót; asztán akkor a középső határ ruhát végye fő, asztán vigye ü hozzája. Hanem hátra nē nízzeⁿ, mer ha hátra níz, hát vége az életinek.

Kigyütt a ligbú, mēgrászkodott, asztán lēd belüle ujaⁿ legēⁿ mim vót. Oda mēgy a tópartra, asztán fővète a középső határ ruhát, asztán vitte az öreg asszon háza felé. A Princip Majlana utána szalatt, könyörgöt, rimánko-

dott neki, hocs csak a ruháját nē vigye ê neki, ugysis tuggya, hogy ü érte mēnt, szenvedēt, fāradott, csak nízzenⁿ vissza, asztāⁿ a ruháját nē vigye ê. Mek szānta a Nap, vissza nízēt. Hāt up pofonⁿ vākta, hom mingyá héccēr vetēt a szēme szikrát, asztāⁿ elejtētte a ruhát, asztāⁿ aszonta neki :

— Emēhecc ahunnan gyütté, éⁿ soha a tized nēm lészék.

Evvē émēnt a kirāfi a vén asszon^{hó} nasz szomoruaⁿ. Az öreg asszom pedig tutta mingyá, hom mi történt vele, hogy a ruhát elejtētte. Aszonta neki az öreg asszōⁿ :

— Nē próbāj többet, mert tē nekēd gyōnge szived van ahhó ; téged am mēkcsā, utóp halāt foksz érte szenvennyi.

A kirāfinak mēkteccēt, asztāⁿ könyörgöt, hocs csak haggya émēnni. Aszt akarom mondanyi, a ruhájābo vót az ereje a tündér kisasszonnak ; ha aszt évettek tüle, akkor nēm tēhetēt sēmmit, hanēm ha visszakapta, akkor mēgen erōs vót. Hāt másnap megint adot neki zsirt, asztāⁿ lēd belüle ē kizs darāzs. Szinte kilenc órakkor oda mēnt a Princip Majlana harmad magāvā fördenyi a tóhó, asztām mikor lēvetkōsztek, belemēntek fördenyi ; a kirāfi kigyütt, asztāⁿ mēgrāszkodott, megin ujaⁿ legēⁿ lēd belüle mim vót. Ódamēnt a tópartra, fővētte a középsō hatār ruhát, asztāⁿ vitte az öreg asszōⁿ háza felé.

Asztāⁿ a Princip Majlana utāna szalatt, mēk héccērte jobban könyörgöt neki mind azelőtt. A kirāfi megim mēksajnáta, asztāⁿ vissza nízet rája mēgenⁿ, szinte pofon vākta héccēr, asztāⁿ elutasította, hogy émēhet a hunnaj gyütt. A ruha kiesett a kezibū. A kirā naty szomoruaⁿ mēnt az öreg asszon^{hó}. Em má tutta, hogy huyan járt. Aszonta az öreg asszōⁿ neki :

— Fijam hiābo, mer tē assz mēg nēm tudod nyernyi, mer gyōnge szived van ahhó, ne is próbākoz vele többet.

De a kirāfi könyörgött, hot tēgye mēg vele mēg ēccēr. Az öreg mēktētte, hogy émēnt a tópartra, asztā szinte mikor fōröttek a középsō hatār ruhát szinte mēgin fővētte, asztā vitte az öreg asszōⁿ háza felé. Utāna szalatt a Princip Majlana, annyira könyörgöt, rimāⁿkodot neki, asztāⁿ vissza nízēt, akkor is pofon ütötte asztāⁿ aszonta neki :

— Ó átkozot lēlök, it léty kübālvány, tizēnkēt éles kart hadakozzom melletted, hot tē hozzád semmiféle teremtés nē férhessēⁿ.

Haggyuk itt a kirāfiāt, em mēg vaⁿ háva.

(Folytatjuk.)

HALÁSZ IGNÁC.

Párbeszédék.

Eccer egy ember megszólitya a másikat :

— Hun lakik ken ?

— Keserūbe.

— Kinek hijják ?

— Torma Jānosnak.

— Mit viszen ?

— Hagymāt.

— Ennye a szentyit kennek, be csupa keserūségbūl áll.

(Szatmār m. Patóháza)

BARTOK JENŐ.

Szólások.

„Beszélhetsz annak, mint a bállényi kannak“. Bállény faluban beesett a krumpli verembe a falu kanja. Csak hitták, csak hitták, hogy kukukám, kukukám; de biz' a csak nem jött elő, csak a rőfögését hallották. Végre megtalálták a veremben. Értelme: hiába beszélsz neki.

„Összötört, mind a bornyász kenyere. Ültőhelyiben elaludt emberre mondják.

Terēm mint a háti bőr“. Így magyarázzák: Elment a Hátfalusi ember a vásárra, vívén eladni tehene bőrét. A kérdésre: hol vette azt a bőrt? azt felelte: Magamnak termett. Ez úgy látszik, csak kitalált magyarázat. A nép ugyanis hoz innen is, onnan is magával ilyes mondásokat más vidékekről. A falubeliek használják rendes alkalmazással; de nem értik, s hogy megmagyarázzák eredetét, maguk találnak rá ki értelmezést.

Ilyen máshonnan hozott szólások:

„Kutya baja mint a szentesi halottnak. (Nyőr I. 43.)

„A ki megtér, üdvezül: (Nyr. I. 91. más alakban és magyarázat nélkül.) Az utjából visszatérő embernek mondják, ki valamit „ott felejtett“.

„Mit kapott érte?“ Amit Nagy Pali a padtapasztásért. (Nyr. I. 227., más alakban magyarázva).

Mulat, mint a szútori asszony a kútba'. (Nyr. I. 271.: Bodri kutya; a gömőri talán eredetibb.) A Szútor falusi asszony a kútba esett; mikor kikúzták, azt kérdezte tőle valaki: hogy mulatott?

„Anyám, mit vesz a vásáron nekem?“ „Vergyi veres, kupi kék, látatlan színű selyem ruhát“ vagyis semmit. (Nyr. I. 227.)

(Gömör m. Balogi.)

MIKÓ PÁL.

Mögszűnt a dög: a dolog.

Möghozta az arcát: megjött.

Főztem a taplóját: félttem.

A nyomorúság erős gyermek.

Ahol a farkast emlőgetik, ott teröm.

Válogat a réz-iccébe.

Pörül az asszony, mint a jégesső.

Ölég ez barátoknak is, papnak is: igen sok.

Ez az embör enged, mint a jég.

Alszik a gazda, alszik a birtok.

Elfogja a csöcstü: elválasztja a gyereket.

Nem akar időn válni: jó idő lenni.

(Rózsafa, Baranya vm.)

† JENŐ SÁNDOR.

IZENETEK.

B. D. Köszönjük szíves figyelmét, hogy megküldte *Szereda* c. cikkét (Nógrádi Hírlap 15. sz.), de nem tudjuk eldönteni, komoly-e a cikk vagy csak tréfás paródiája a szöfejtés tudományának.

S. D. Mind a régi, mind pedig az új helyesírási szabályok szerint *hajtat, bontat, tartat, osztat* a műveltető igealak, tehát *-at et* képzővel, ha az alapszó *t*-je előtt mássalhangzó van (*hajt, bont, tart, oszt*). Ellenben *üttet, vettet, füttet, tanított* tehát *-tat tet* képzővel, ha magánhangzó előzi meg (*üt, vet, füt, tanít*). Újabban némelyek amazokat is kettős *tt*-vel írják: *hajttat, bonttat* stb., de ezt nem érdemes utánozni. A közsokás a szabályos alakokhoz ragaszkodik.

R. B. Hogy a B. H. miért tartotta meg az *aki, ami, amig, ahány, amennyi* esetében a régi helyesírást, annak a B. H. a megmondhatója.

M. F. B. Forduljon tanácsért a tanfelügyelőséghez vagy a Népt. Lapja szerkesztőségéhez.

Beküldött kéziratok. Komáromy L. Az új magyarság gyomjaiból. — Komjáthy S. Helyreigazítások. — Csefkó Gy. Bél. Helynevek stb. — Vértesy D. Különös egyeztetések. — Bihari I. Helyreigazítás. — Alföldy M. Látni láttam. Ismertetés. — Eötvös M. Adalék a m. nyelv s a természettudomány történetéhez. — Pál A. A csángók eredetéhez. — Benkóczy E. Népballadák. — Mátrai F. B. Szólások. — Kertész M. Magyar nyelvtan franciák számára (ismertetés). — Csüri B. Mikes Kelemen apológiája.

Beküldött könyvek. Jendrasik E. Nyelvészeti tanácsadó orvostudományi írók használatára kiadta a M. Orvosi Könyvkiadó Társulat. (Gyoma.) — Melich J. Révai M. nyelvtudománya. (Akad. értekezés. 1 K.) — Erdélyi L. A csángók eredete. I. (Különny. a Nyr.-ből.)

Javítások. Az ápr. füzet 191. lapján *hizókony* h. olv. *hizákony*, *koráni* h. *koránt*, *kétszínő* h. *kétszínű*.

Nyelvészeti Füzetek. Egy év óta a következő számok jelentek meg (egy-egy szám 1 K., a 46. szám 4 K.):

41. Búzás Gy. A németes összetételek története.
42. Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.
43. Galambos D. Tanulmányok a m. relativum mondattanáról.
44. Kránter F. A mássalhangzók hasonulása a magyarban.
45. Pálfi M. Kolozsvári Glosszák.
46. Melich J. A magyar szótáriradalom.
47. Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.
48. Szabó L. A nagykanizsai nyelvjárás.
49. Laczkó G. Játszi szóképzés.
50. Klemm I. A. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból.

Helyesírási szótár. Bevezetésül a hivatalos iskolai helyesírás újításai. Összeállította Simonyi Zs. — Második, javított kiadás, *földrajzi nevekkkel bővítve*. (Budapest 1908. Athenaeum.) Ára 20 fillér.